

Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası

Doç. Dr. Selçuk URAL*

ÖZET

İngilizlerin Güneydoğu Anadolu Politikası bazı kaynakların iddia ettiğinin aksine Binbaşı Noel'in çalışmalarından ibaret değildir. Gerçekte Güneydoğu Anadolu Politikası, Ortadoğu Politikası'nun bir uzantısı olup, İngiliz Hükümeti'nin Ortadoğu'yla ilgili hedefleri bu politikanın doğmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Güneydoğu Anadolu Projesi, İngiltere'nin bazı ayrılıkçı Kürt liderlerini kullanarak Anadolu'yu parçalamak istemesi şeklinde algılanması ve kabul edilmesi gerekir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un, Londra'ya gönderdiği bir çok telgrafta Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmenin bir yolunun da Kürtler ile Türkleri birbirine düşürmekten geçtiğini ifade etmesi İngiltere'nin bu politikadan beklentisini ortaya koymaktaydı.

Mondros Mütarekesi'ni takiben Musul'un, Bağdat'a ve dolayısıyla İngiliz sömürge sistemine dahil edilmek istenmesi bölgede siyasi karışıklıklara yol açmıştır. Bölgesel Kürt liderlerinin özerklikten bağımsızlığa uzanan yelpazede farklı taleplerle ortaya çıkmalarına karşın İngiliz yetkililerin imparatorluk çıkarlarını korumada ısrar etmeleri tarafları karşı karşıya getirecektir. İngiliz makamlarının Kürdistan projesini ortaya atmaları ve bütün dikkatleri Güneydoğu Anadolu üzerinde yoğunlaştırmaları Ortadoğu ve özellikle Irak'la ilgili planlarının bir sonucudur.

İngilizler, Şeyh Mahmut isyanının ardından, Musul'u var güçleriyle merkezi otoriteye bağlarken, aynı anda Güneydoğu Anadolu'da Kürdistan projesini teşvik edeceklerdi. İngiliz istihbarat subayları 1919 yılının ilk aylarından itibaren bu politikayı hayata geçirmek için Güneydoğu Anadolu'da yerli ahali ve aşiretler arasında yoğun propagandaya girişeceklerdi.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Güneydoğu Anadolu, Binbaşı Noel

* Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars, sural25@hotmail.com

Britain's Southeastern Anatolia Policy During The Armistice Period

ABSTRACT

Contrary to allegations in certain resources, Britain's Southeast Anatolian Policy does not solely consist of the operations of Major Noel. In reality Britain's Southeast Anatolian Policy is the pursuance of Middle Eastern Policy. The aspirations of the British Government in the Middle East caused arising that sort of policies in the region. From this point of view Southeast Anatolian Policy should be perceived and accepted as a project of Britain whose aim was to divide up Anatolia through using some separatist Kurdish leaders. British High Commissioner Admiral Calthorpe in Istanbul, in many telegrams he sent to London, stated that one of the most influential ways of weakening the Ottoman State is to create enmity between the Turks and the Kurds in the region; therefore, he brought up the expectations of the British government with this policy.

After the Armistice of Mudros signed in 1918 (Mondros), the desire of annexing Mosul to Bagdat, indirectly to the British Exploitation System, cause political disturbances in the region. In spite of the local Kurdish leaders' demand of autonomy or independence, the insistence of Britain's in guarding the interest of the empire caused enmity between both sides. Kurdistan project of British side and concentration on the Southeastern Anatolia are the results of the plans for Middle East and especially for Iraq.

After Seyh Mahmut uprising, Britain, while establishing an authority in Mosul with their present powers, would encourage Kurdistan project in the Southeastern Anatolia. British Intelligence officials started concentrated propoganda among the local people and tribes in the Southeastern Anatolia in order to make the project come true beginning from the early months in 1919.

Key Words: *Mudros (Mondros) Armistice, Ottoman State, Britain, Southeastern Anatolia, Major Noel.*

GİRİŞ

XX. Yüzyılın başından itibaren İngiltere, Almanya'nın Avrupa ve Asya'da ve özellikle Osmanlı Devleti üzerinde etkinliğini artırmasını göz önünde bulundurarak yeni dengeler ve politikalar oluşturmaya başladı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yeniden ilgi alanına girdi. Çünkü Osmanlı toprakları İngiltere'nin yeni stratejik ve siyasi hedefleri tespitinde hayati rol oynayacak öneme sahipti. Bu nedenle 1915'te Sir Maurice Bunsen başkanlığında "**Asya Türkiyesi'ni İnceleme Komisyonu**" kuruldu. 8 Nisan 1915'te çalışmaya başlayan Komisyon, 30 Haziran 1915'te hazırladığı raporunda Osmanlı topraklarının Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu/Türkiye ve Irak adıyla beş büyük bölgeye/özerk vilayete bölünmesini önerdi. Ayrıca Akdeniz'den Basra Körfezi'ne uzanan hat

üzerinde stratejik noktaların doğrudan veya dolaylı yollarla kontrol altına alınmasını şart koştu. Bunun da yolu Filistin ve Irak'ın tamamen işgal edilmesinden geçiyordu¹. Lord Curzon'a göre İngilizlerin gözünde Hindistan'ın batı sınırları Fırat nehri boyunca uzanmaktaydı ve ancak Musul vilayeti aracılığıyla denetim altına alınabilirdi². Böylece İngiltere savaş sonrası Asya Türkiyesi'nde (Musul dahil) petrol başta olmak üzere bütün ekonomik imtiyazları ele geçirebilecekti.

İngiltere'nin adı geçen bölgelerdeki hakimiyetini müttefikleri Fransa ve Rusya'ya kabul ettirmesi gerekiyordu. İngiliz Hükümeti, Sykes-Picot-Sazanov Anlaşması ile Fransa'ya Suriye'yi, Rusya'ya Doğu Anadolu'yu teklif ederek Filistin ve Irak'ın hakimiyetini sağlama aldı³.

İngiltere, Filistin'i ve Irak'ı ele geçirmek için savaş boyunca yerli unsurları yanına çekmeye çalıştı. Ermeniler, Araplar ve bazı Kürt aşiretleriyle ittifaka varan ilişkiler geliştirdi. Ermenilerin 1915'ten itibaren savaştaki ağırlığı önemli ölçüde erozyona uğrayınca Rusya ile beraber doğan boşluğu aşiretlerle kapatmaya çalıştı. Her iki devlet Anadolu-İran-Irak üçgeninde çıkan her isyan hareketini büyük bir hevesle destekledi⁴.

İngiltere, Rusya ile komşu bir nüfuz bölgesi istemediği için Sykes-Picot-Sazanov Antlaşması'nda Musul vilayetini Fransa'ya bırakmıştı. Fakat Rusya savaştan çekilince İngiltere bu vilayet de dahil olmak üzere Rusya'ya bırakılması öngörülen bütün topraklara gözünü dikti⁵.

Osmanlı Devleti'nin 1918'de yenilmesi üzerine İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin kendine sağladığı avantajları değerlendirerek Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politikalarını hayata geçirmeye çalışacaktı.

İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politikasını beş başlıkta incelemek doğru olacaktır. Bunlar;

- 1- Musul'un Tahliyesi ve Sonrasında Yaşanan İşgaller,
- 2- 13. Kolordu'nun Lağvedilme Girişimleri,
- 3- Siyasi Faaliyetler,
- 4- Vilayetlere Yönelik Faaliyetler,
- 5- Osmanlı Makamlarınca Alınan Önlemler.

¹ David FROMKİN, *Barışa Son Veren Barış* (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.137-140; M. Kemal ÖKE, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul 1987, s.15.

² İhsan Şerif KAYMAZ, *Musul Sorunu*, İstanbul 2003, s.49; Ersal YAVI, *Kürdistan Ütopyası, I*, İstanbul 2006, s.63.

³ Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi IX*, Ankara 1996, s.544; Paul C. HELMREICH, *Sevr Entrikaları* (Çev:Şerif Erol), İstanbul 1996, s.4.

⁴ YAVI, *Kürdistan Ütopyası, I*, s.78-86; Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Hindistan genel valisi, Osmanlı Türkiye'sinin geleceğini ilişkin teklifleri içeren muhtırasında Musul'un imparatorluktan koparılmasını ve vilayetin ya Rusya'nın ya da İngiltere'nin denetimi altına alınmasını savunuyordu (M. Kemal ÖKE, "İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)", İstanbul 1992, s.15).

⁵ KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.51; YAVI, *Kürdistan Ütopyası, I*, s.55.

I- MUSUL'UN TAHLİYESİ VE SONRASINDA YAŞANAN İŞGALLER

Mondros Mütarekesi öncesi Irak Cephesi'nde yaşanan İngiliz taarruzu, hem Anadolu'nun hem de Irak'ın ve özellikle Musul'un kaderini değiştirmiştir. Zira Musul vilayetinin kapsadığı topraklar, İran-Suriye, Anadolu ve Irak'ı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasındaydı. Bu nedenle her dört coğrafi bölge için değeri tartışılmazdı. Zengin petrol kaynaklarına sahip olması da vilayeti önemli kılan bir başka husustu⁶. Bu nedenlerden ötürü İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığı Musul'un ele geçirilmesine önem veriyordu.

15 Ekim 1918'de Bağdat'tan yazan üst düzey bir İngiliz siyasi ajanına göre; Londra yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden ötürü Musul'un değerine gayet iyi vakıftı ve vilayet Mezopotamya'nın yönetim sistemine dahil edilmeliydi⁷. Aynı ajan 27 Ekim tarihli başka bir telgrafında; İngiliz hükümetinin bağımsız bir Ermeni ve onun yanı sıra bir Kürt devleti kurmayı amaçladığını "sandığını" belirtiyor ve her iki devletin ancak Musul'a egemen bir yabancı güç tarafından kurulabileceğini iddia ediyordu. Ajana göre; Musul'un kuzey sınırı Güneydoğu Anadolu'yu kapsıyor ve Ermenistan'ın güneyi ile hem hudut oluyordu. Güney Anadolu ve Musul'daki aşiretleri kazanmak için -talimat verildiği takdirde- bölgede bulunan bir düzine adamıyla derhal harekete geçebileceğini vurguluyordu⁸. Aynı günlerde Sir Mark Sykes da işgal sahasının Musul dahil olmak üzere Amanoslar ve Çukurova'ya kadar uzatılmasını, Mezopotamya'nın kuzey sınırının Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinden geçirilerek Güneydoğu Anadolu'nun İngiliz nüfuz bölgesine dahil edilmesini önerdi. Sykes'a göre şu çıkarlar elde edilecekti:

- 1- Suriye'deki Arapların İngiltere'ye duydukları güven artırılacaktı.
- 2- Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgeler Türk karşıtı harekete kazandırılabilir. Bölgede Osmanlı yönetiminden hoşlanmayan diğer unsurlar İngiltere'nin safına geçirilebilir.
- 3- Güneydoğu Anadolu'ya doğru işgalin genişlemesi için önemli bir köprü başı elde edilecek, bu suretle İngiltere'nin niyetinden kuşkulanan Ermeniler ve diğer Hıristiyan unsurlar teskin edilecekti.
- 4- Anadolu'ya doğru genişletilen işgaller Osmanlı Devleti'nin ve başkentinin güvenliği sorununu tartışmaya açacaktı. Başka bir ifadeyle Osmanlı hükümeti, Anadolu'nun tamamının elden çıkabileceği ihtimalini göz önüne alarak İtilaf Devletleri'nin şartlarını kayıtsız şartsız kabul edebilecekti⁹.

⁶ KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.39.

⁷ ÖKE, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, s.18.

⁸ ÖKE, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, s.19.

⁹ Selçuk URAL, *Vilâyât-ı Şarkîye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 2002, s.23-25; KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.68-69.

Mütarekeyle beraber Musul'un işgali gündeme geldi. İngiliz kuvvetleri komutanı General Marshall, 3 Kasımdan itibaren vilayetin ele geçirilmesi için harekete geçti. Osmanlı Hükümeti tavrını mütarekenin bozulmamasından yana koyarak şehrin boşaltılabileceğine karar verirken, 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Musul'u terk etmek niyetinde değildi. 3 Kasımda Musul'a gelen General Cassel, Mütareke'nin 7. Maddesi gereği Musul'un boşaltılmasını ve ayrıca silah, cephane vs. malzemenin teslimini istedi. Bu istekler İngilizlerin çok daha büyük hedeflerin peşinde olduklarının ilk sinyaliydi. Zira general yanında getirdiği harita üzerinde Mezopotamya terimini ortaya atarak bölgenin kuzey sınırının Osmaniye-Siverek- Silvan-Siirt hattından geçtiğini ve Musul'un dışında Diyarbakır, Urfa ve Siirt'i içine aldığı iddia etti¹⁰.

Bu görüşmeyi General Marshall'ın 7 Kasımda Musul'a gelişi izledi¹¹. Generalin ilk sözü Musul'un boşaltılmasını istemek oldu. Bu yapılmadığı takdirde şehre zorla gireceklerini ve 6. Ordu'yu mütarekeyi bozan taraf olarak kabul ve ilan edeceklerini söyledi¹². Ali İhsan Paşa, iki millet arasında yeni bir savaşa meydan vermemek için Musul'un 10 km. kuzey ve kuzeybatısına çekilmeye hazır oldukları karşılığını verdi. Buna karşılık General Marshall, gerçek amacını ortaya koyarak bütün Musul Vilayeti'nin boşaltılmasını istedi¹³. Uzun tartışmalardan sonra Musul Vilayeti'nin 15 Kasım'a kadar boşaltılması kararlaştırıldı¹⁴.

Ali İhsan Paşa, 8 Kasımda Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta görüşmenin lehte ve aleyhteki sonuçlarını şöyle sıralıyordu:

1- 15 Kasım'a kadar Musul boşaltılmazsa taraflar arasında çatışma çıkacaktır.

2- Taraflar arasında savaş hali ortaya çıkarsa İngilizler 16. Madde'yi uygulamaktan çekinmeyeceklerdir.

3- İngilizler Musul şehrine ek olarak bütün "Musul Vilayeti'nin" boşaltılmasını istiyorlar.

4- Bu durumda Diyarbakır ve Bitlis Vilayetleri üzerindeki isteklerinden vazgeçmiş görünüyorlar¹⁵.

Musul'un işgali, Ali İhsan Paşa'nın öngörüsünün aksine Diyarbakır Vilayeti'nin durumunu tartışmalı hale getirdiği gibi, İngilizleri yeni işgaller hususunda cesaretlendirmiştir¹⁶. Öyle ki Musul'un ardından Adana Vilayeti'nin boşaltılması ve Türk kuvvetlerinin Torosların kuzeyine

¹⁰ ATASE, İSH, K.1, G.14, B.14-1.

¹¹ TİH, I, s.120.

¹² ATASE, İSH, K.1, G.23, B.23-1.

¹³ TİH, I, s.120.

¹⁴ ATASE, İSH, K.1, G.23, B.23-1.

¹⁵ ATASE, İSH, K.1, G.29, B.29-1.

¹⁶ KAYMAZ, Musul Sorunu, s.76; ÖKE, Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926), s.25.

çekilmesi gündeme geldi. Bu talepler İngilizlerin mütareke görüşmeleri sırasında neden herhangi bir sınır sözünü telaffuz etmediklerini de ortaya çıkarıyordu. Onlar, Türk vatanını diledikleri gibi işgal ederken herhangi bir siyasi ve hukuki engelle karşılaşmak istemedikleri için bağlayıcı hükümlerden özellikle kaçınıyorlardı¹⁷.

Son istekler İngilizlerin safha safha Anadolu içlerine ilerlemek niyetinde olduklarını gösteriyordu. Adana Vilayeti'nin tahliyesi bu açıdan bir sıçrama taşıydı. Toros tünellerinin işgali mütarekeye dahil edilmişse de, Adana Vilayeti'ne yönelik istek sırf askerî endişelerle açıklanamazdı. Ali İhsan Paşa 23 Kasım'da tehlikenin boyutlarına şu cümlelerle dikkat çekiyordu: "*Adana Vilayeti hakkındaki teklifin bilahare Maraş ve Urfa müstakil sancaklarına ve Diyarbakır Vilayeti'ne teşmil edilip edilmediğinin anlaşılması lazımdır. Mütarekenâmenin yedinci maddesine dayanarak Musul'u işgal eden İngilizlerin artık yeniden Diyarbakır'ı işgal etme teklifinde bulunmamaları icab eder. Vilâyât-ı Sitte meselesi ihdas edilirse o zaman değil Diyarbakır, Elaziz vilayeti elden giderek Sivas'a kadar geri çekilmek lazım gelir...*"¹⁸.

Ali İhsan Paşa'nın öngörüsü 27 Aralık 1918'de Kilis, 1 Ocak 1919'da Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa'nın işgaliyle gerçeğe dönüştü. Mahalli yönetimlerin, işgallere Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğunu beyan ederek tepki göstermeleri sonucu değiştirmemiştir. Urfa Mutasarrıfı 29 Mart 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta şehre her gün erzak ve askerî malzeme yığıldığına dikkat çekerek İngilizlerin Siverek-Mardin-Diyarbakır-Malatya yoluyla Harput'a ilerlemek istediklerini belirtti¹⁹. İngilizler kısa sürede adı geçen yerlerde Osmanlı mülki teşkilatlarını kısmen veya tamamen etkisizleştirdi. Küçük memuriyetler tamamen askerî idarelerin kontrolüne sokuldu. Böylece sancakların Osmanlı Hükümeti ile hukuki bağları koparıldı²⁰. İngiliz işgal makamları, nüfus dengesini değiştirmek için bölgeye aynen Irak'ta yaptıkları gibi Ermeni göçmenlerini yerleştirmeye başladılar²¹.

İngilizlerin faaliyetlerini yakından takip eden Harbiye Nezareti, 17 Ocak 1919'da Sadarete gönderdiği yazıda; 6. Ordu bölgesinde devletin durumunu kuvvetlendirici önlemler alınmadığı takdirde İngilizlerin çeşitli kışkırtmalarda bulunarak elde kalan diğer bölgeleri de işgal ve bilahare müttefikleriyle paylaşacakları uyarında bulundu²². Aynı günlerde Urfa Mutasarrıfı da İngiliz istihbarat elamanlarının bölgede kargaşalık çıkarmaya çalıştıklarını belirterek taraflar arasında bir çatışmanın yaşanmaması için

¹⁷ 6. Ordu Komutanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne 21 Kasım 1918 Tarihli Telgraf (ATASE, İSH, K.2, G.54, B.54-1).

¹⁸ ATASE, İSH, K.1, G.125, B.125-1.

¹⁹ Urfa Mutasarrıfı'ndan Dahiliye Nezareti'ne 29 Mart 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-1/83).

²⁰ BOA, DH-KMS, 50-1/40.

²¹ ATASE, İSH, K.8, G.118, B.118-1.

²² BOA, BEO, 341623.

İngilizlerin hiç olmazsa Fırat nehrinin beri tarafına geçirilmemesini talep etti²³.

İngilizlerin küçük çaplı işgallerinde dikkati çeken husus Osmanlı makamlarını muhatap kabul etmemeleriydi. Bu yönde yapılan başvuruları üstlerinin Osmanlı Hükümeti'ni bilgilendirdiği ve en kısa zamanda kendilerine de haber verileceği şeklinde gayri ciddi cevaplarla geçiştiriyorlardı²⁴. Bu durumda Osmanlı yerel makamlarının tepkisi işgali/işgalleri protesto etmekten öteye geçemiyordu²⁵.

Osmanlı makamları İngiliz faaliyetlerinin Urfa'nın işgaliyle son bulacağını düşünürken gerçekte büyük bir yanlış içerisindediler. Urfa'da İngiliz komutanının, Urfa-Mardin ve Urfa-Siverek-Diyarbakır yolları hakkında sorular yöneltmesi hedefte Diyarbakır Vilayeti'nin olduğunu gösteriyordu²⁶. Ali İhsan Paşa'nın yerine atanan Miralay Ahmet Cevdet Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 25 Mart 1919 tarihli telgrafında mevcut durum dikkate alındığında iyimser olunamayacağını, İngilizlerin işgal ettikleri yerleri Paris Barış Konferansı'nda aksi bir karar alınsa dahi bırakmak niyetinde olmadığını, bu husus göz önüne alınarak yeni oldu bittileri meydan vermemek ve işgalin Diyarbakır'a sıçramaması için siyasi girişimlerin artırılmasını istedi²⁷. Diyarbakır Vali Vekili Nadir Bey de 30 Martta Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; kendisine ulaşan istihbarata göre İngilizlerin Urfa'dan sonra Mardin, Siverek ve Diyarbakır'ı işgal etmek niyetinde olduğunu belirterek gerek işgallerin gerekse göçün durdurulması için hükümetten derhal harekete geçmesini istiyordu²⁸.

II- 13. KOLORDU'NUN LAĞVEDİLME GİRİŞİMLERİ

İngilizlerin Irak ve Anadolu'ya yönelik politikalarını uygulayabilmeleri bölgedeki Osmanlı askeri yapısının ortadan kaldırılması yada siyasi girişimlerine engel olamayacak bir dereceye indirilmesine bağlıydı.

Mondros Mütarekesi kapsamında ordu teşkilatlarının kolorduya dönüştürülmesi de İngilizlerin işini kolaylaştırmaktaydı. 6. Ordu, Ocak 1919'da Diyarbakır Vilayeti'nde konuşlandırılınca kolorduya dönüştürülmesi için harekete geçildi. 9 Şubat 1919'da Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın emriyle 6. Ordu Komutanlığı lağvedilerek 13. Kolordu'ya dönüştürüldü. Ordu emrindeki 2. ve 5. tümenler de yeni kolorduya bağlandı²⁹. Bu değişiklik hem asker mevcudunda, hem de silah ve cephane

²³ BOA, BEO, 341319.

²⁴ ATASE, İSH, K.21, G.95, B.95-1.

²⁵ ATASE, İSH, K.21, G.95, B.95-5.

²⁶ ATASE, İSH, K.1, G.125, B.125-1.

²⁷ ATASE, İSH, K.8, G.133, B.133-2.

²⁸ BOA, DH-KMS, 50-1/66.

²⁹ Ali İhsan SABİS, *Birinci Dünya Harbi, IV*, İstanbul 1991, s.330.

miktarında indirimle gidilmesi anlamına geliyordu. Bu yöndeki çalışmalar da yeniden yapılandırılmaya uygun olarak başlatıldı³⁰.

İngilizler, Irak'a hakim olmak ve Güneydoğu Anadolu'ya nüfuz edebilmek için 13. Kolorduyu tehdit olarak görmeyi sürdürdüler. Zira İngiliz makamları, Osmanlı Hükümeti'nin aksine Irak'ın kuzey sınırını Güneydoğu Anadolu'dan geçirecek Adana Urfa, Antep ve Diyarbakır'ı işgal edilmesi gereken bölge içinde varsayıyorlardı. Bu noktada kolordunun zayıflatılması ve mümkün olursa ortadan kaldırılması büyük önem taşıyordu³¹.

Osmanlı hükümetinin pasif durumundan cesaret alan İngilizler, kolorduyu ortadan kaldırmak için 12 Şubat 1919'da harekete geçtiler. Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Allenby, İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği 12 maddelik notayla kolordunun lağvedilmesini ve sorumluluk bölgesindeki mülki makamların yetkilerinin kısıtlanmasını istedi.

İngilizlerin bölgedeki temsilcileri notayı fiiliyata dönüştürmek için vakit kaybetmediler. 28. İngiliz Tümen Komutanı, Ahmet Cevdet Bey'e ve 5. Tümen Komutanı Kenan Bey'e gönderdiği ortak telgrafta; General Devi'nin 11 Mart'ta kendileriyle görüşmek üzere geleceğini belirterek, onları Resulayn'a davet etti. Arappınarı'nda ki İngiliz Müfreze Komutanı da Urfa Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda; General Devi'nin 12 Mart'ta Arappınarı'nda aşiret reislerine konferans vermek istediğini, bu nedenle reislerin ve Suruç Kaymakamı'nın konuşmada hazır bulunmasını istedi. Cevdet Bey, verdiği cevapta hükümetinden emir almadıkça siyasi konuları görüşmesinin uygun olmayacağını bildirdi. Urfa Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda da Suruç Kaymakamı'nın aşiret reislerinin gönderilmemesi hususundaki fikrine katıldığını ifade etti³².

Cevdet Bey, 7 Mart'ta Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta; bölgedeki girişimlerle notanın aynı zamana denk gelmesini manidar bularak, İngilizlerin yeni oldu bittiler peşinde koştuklarını, silah tesliminde ısrar edilirse kolordunun iç bölgelere çekilmek zorunda kalacağını ve son olarak General Marshall'ın yarım bıraktığı işleri General Allenby'nin tamamlamak için ilgili notayı verdiğini, bunların yerine getirilmesi halinde Toroslardan, Van Gölü'ne kadar uzanan bölgede büyük Ermenistan'ın kurulması önünde

³⁰ Musul Vilayeti'nin tahliyesi sırasında silah ve cephaneler Diyarbakır Vilayeti'ne taşındı (ATASE, İSH, K.2, G.81, B.81-1). Daha sonra silahların envanteri çıkarıldı ve küçük depolardaki askeri malzeme büyük depolara nakledildi (ATASE, İSH, K.72, G.85, B.85-1). Bütün bu çalışmaların arkasından, kadro fazlası silahların Samsun üzerinden İstanbul'a gönderilmesine karar verildi (ATASE, İSH, K.12, G.109, B.109-2). Kolordu Komutanlığı 1919 yılı Mayıs ayı başlarında ilk kabile olarak 31.333 sürgü kolu, 198 makineli tüfek ve 26 top kamasını Sivas üzerinden Samsun'a gönderdi (ATASE, İSH, K.206, G.25, B.25-1).

³¹ ATASE, İSH, K.1, G.13, B.13-11,12.

³² ATASE, İSH, K.21, G.43, B.43-1.

hiçbir engel kalmayacağını ileri sürdü. Ona göre; Urfa'nın işgali malum planın ilk adımıydı³³.

Cevdet Bey'in fikirleri ve itirazları yabana atılacak şeyler değildi. Zira Mondros Mütarekesi'nin çeşitli maddeleri gerekçe gösterilerek Musul Vilayeti tahliye edilmişti. Şimdi ise 13. Kolordu'nun lağvedilmesinde ve silah tesliminde ısrar edilerek, Kolordu Siirt-Diyarbakır-Maden-Siverek-Urfa-Birecik hattının kuzeyine atılmaya çalışılıyordu. Dolayısıyla General Allenby'nin istekleri yeri getirildiğinde yirmi dördüncü maddenin uygulanması noktasında ne kolordu ne de mülki makamlar artık bir engel teşkil edeceklerdi³⁴.

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, 30 Martta Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; İngiliz işgal komutanının mülki işlerle ilgili olarak yeni taleplerini bildirmek üzere Tahrirat Müdürü'nü yanına davet ettiğini ve General Allenby'nin 12 maddelik notasını yeni bir mütareke gibi göstererek sancak dahilindeki bütün memurların isim ve görevlerini içeren bir listenin verilmesini ve yine aynı notanın 5. maddesi gereğince memurların azil ve terfi işlerinin kendi yetkisinde bulunduğunu, yine aynı gün Jandarma komutanını çağırarak -4, 5 ve 6. maddeler gereği- vereceği emirleri yerine getirmesini istediğini, her ikisinin de böyle bir notadan haberdar olmadıklarını, ancak mutasarrıfın emir vermesi halinde bunları yapacakları karşılığını verdiklerini, bu girişimlerin iç işlerine müdahale anlamı taşıdığına dikkat çekerek ne yönde hareket edileceğinin bildirilmesini talep etti³⁵. Benzer şikayetler Maraş Mutasarrıfı Ata Bey tarafından da dile getirildi³⁶. Yerel mülki ve askeri makamlar İngiliz müdahalesine direnirken Dahiliye Nezareti 26 Nisan 1919'da Urfa, Maraş ve Antep Mutasarrıflıkları'na gönderdiği telgrafta General Allenby notasının kendileriyle ilgili hususların derhal uygulanmasını emrederek işin sorumluluğunu onların üzerine yığıyordu³⁷. Bu durumda bölgede hükümetin yerini İngiliz generalinin alacağı ve devlet otoritesinin kaçınılmaz gözüktüyordu. Dolayısıyla İngilizlerin aylardır nüfuz etmeye çalıştığı bölge, bu tür yanlış kararlardan dolayı şimdi onların nüfuzuna girme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu³⁸. Kaldı ki İngiliz kontrol subayları işgallerin ardından Mondros

³³ ATASE, İŞH, K.21, G.43, B.43-2,3; İngilizlerin bir Ermeni devleti yaratmak istediği fikri bölgedeki çeşitli cemiyetler tarafından da dile getiriliyordu. Cemiyetler buna engel olmak için Erzurum'da yapılması planlanan kongreye delege göndermeye bile karar vermişlerdi (*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Sayı:5 (Eylül 1953), BN:100)

³⁴ ATASE, İŞH, K.8, G.78, B.78-2.

³⁵ Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne 30 Mart 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-1/83).

³⁶ Maraş Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne 9 Mart 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-1/83).

³⁷ Dahiliye Nezareti'nden Urfa, Maraş ve Antep Mutasarrıflıklarına 26 Nisan 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-1/83).

³⁸ BOA, DH-KMS, 50-1/83.

Mütarekesi'ne aykırı olarak Maraş, Antep ve Urfa'da her türlü haberleşmeye yasak getirerek mülki idareleri iş yapamaz hale sokmaya başlamışlardı³⁹.

III- SİYASİ FAALİYETLER

1- İngilizlerin Bölgeye Yönelik Hedefleri

İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politikasının çıkış noktasını Hindistan Müstemele Nezareti'nin 14 Aralık 1918'de hazırladığı Kürdistan adlı raporun satır aralarında görmek mümkündür. Raporla; Aşiretlerin hangi şekil altında olursa olsun bir Ermeni yönetimine bağlanmak istemeyecekleri, bu itibarla Güneydoğu Anadolu'da Kürt yapılanmasının ancak bir dış gücün -İngiltere'nin- yardımıyla oluşturulabileceği ve varlığını koruyabileceği, Yukarı Mezopotamya'nın -İngiliz mandasındaki Irak'ın- güvenliği ve refahı için böyle bir devlete ihtiyaç duyulduğu vurgulanıyordu⁴⁰.

Ortadoğu uzmanlarından T.E. Lawrence, Irak'ın Yukarı ve Aşağı Mezopotamya olmak üzere ikiye bölünmesini, kuzey sınırının ise Urfa ve Diyarbakır'ı içine alacak şekilde çizilmesini önerirken⁴¹, bir başka uzman Arnold Toynbee ise, Mezopotamya'da bir Arap devleti kurulması durumunda güvenlik açısından kuzeyinde bir tampon devletin yaratılması gerektiğini savunuyordu. Toynbee'ye göre Kürdistan, Küçüp Zap'ın güneyinden başlayarak kurulması öngörülen Ermenistan'ın güney sınırına kadar uzanan bölgeyi içine almalıydı. Bu devlet stratejik bir bölgede kurulacağından Mezopotamya'da olduğu gibi kesinlikle İngiliz mandası altında olmalıydı⁴².

İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri Wilson da, Nisan 1919'da Londra'da hükümet yetkilileriyle görüşükten sonra, Haziran 1919'da genel bir plan hazırladı. Buna göre; ekonomik ve stratejik nedenlerle "Mezopotamya devletinin" güvenliği bir dağ sırasıyla çevrili olmasını gerektiriyordu. Dolayısıyla Mezopotamya devleti Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini kapsayacak, bunun kuzeyinde Kürdistan, batıda Fırat ile doğuda İran sınırı arasında Diyarbakır, Harput, Bitlis ve Van vilayetlerini içine alacak şekilde İngiliz koruması altında kurulması planlanıyordu⁴³.

Irak'a yerleşmek ve bilahare Güneydoğu Anadolu'yu nüfuz etmek için bölgeye gönderilen istihbarat subaylarından Binbaşı Noel ise "iş sıkı tutulduğu takdirde himayeleri altında kuzey sınırı Van gölüne kadar uzanacak bir Kürt devletinin kurulması'nın zor olmayacağını savunuyordu⁴⁴. Esasında Noel'in Süleymaniye'de Şeyh Mahmud Berzenci

³⁹ Dahiliye Nezareti'nden Sadarete 11 Mart 1919 Tarihli Yazı (BOA, DH-KMS, 50-1/83).

⁴⁰ ÖKE, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, s.29.

⁴¹ KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.84.

⁴² KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.92-93.

⁴³ KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.97.

⁴⁴ ÖKE, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, s.27.

ile yakınlaşması ve daha sonra Güneydoğu Anadolu'da faaliyetlerine izin verilmesi İngilizlerin Irak'ı tamamen kontrol altına almak ve Anadolu'nun güneydoğusuna nüfuz etmek istemelerinin sonucuydu. Bu asla adı geçen bölgelerde bağımsız bir yapı oluşturma anlamına gelmiyordu. Eğer öyle olsaydı başka bir istihbarat subayı Binbaşı Soane, Süleymaniye ve Kerkük'teki aşiretleri Berzenci'ye karşı ayaklandırmaya çalışmazdı⁴⁵. Nihayet İngiliz yönetiminin Berzenci'yi kontrol altına alma çabaları iki taraf arasında ilişkilerin gerilmesine ve nihayet 26 Mayıs 1919'da ayaklanmanın patlak vermesine neden oldu⁴⁶.

Noel'e göre Kürt grupları İslamcı ve Milliyetçi olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Kuva-yı Milliyeciler İslamcılarla ortak hareket ediyordu. Buna karşılık İngiltere de Milliyetçilerle işbirliği yapmalıydı. Eğer İngiltere bunlara sahip çıkar ve istikrarlı bir hükümet kurarsa o zaman Londra, Kafkasya ile Mezopotamya arasında güçlü bir tampon bölge ihdas etmiş olacaktı. Bunun için öncelikle Büyük Ermenistan projesinden vazgeçilerek, sınırları ileride belirlenecek Ermenistan'ın yanı başında bir Kürdistan'da karar kılınması yerinde olacaktı⁴⁷.

Binbaşı Noel, 24 ve 27 Nisanda Bağdat'taki Komiseri İngiliz yönetiminin Kürt politikasını açıklamaya çağırıyordu. Buna 14 Mayısta karşılık veren Dışişleri Bakanlığı, Paris Barış Konferansı'nın Kürt çıkarlarını göz önünde tuttuğuna dair onlara güvence verilmesini bildirdi. Ama nedense bu çıkarların ne olduğu ve nereye kadar savunulacağına açıklık getirilmiyordu⁴⁸.

⁴⁵ KAYMAZ, **Musul Sorunu**, s.102-103.

⁴⁶15. Kolordu Komutanlığı, Şeyh Mahmud'un yanından gelen bir subayın ifadesine dayanarak 12 Eylül 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta isyan hakkında şu bilgileri vermekteydi: "*Kıtaat-ı Osmaniye Süleymaniye mıntkasından çekildiğinden sonra Şeyh o havalide istiklalini ilan etmiş ve teşkilat yapmış, İngilizlerin Kerkük'te bulunan memurları Şeyh Mahmud'un ahvalinden ve teşkilatından haberdar olduktan sonra Süleymaniye'ye giderek; - Hükümetimiz sizin istiklalinizi tebrik ettiğini ve Sulh Konferansı'ndan tamamıyet ve hükümet-i mülkiyenizi temin edeceğinin tebliğine memuruz, demiş ve görüşmüş bir müddet sonra Bağdat hakimi ve Irak Mıntkası kumandanı bulunan memurları tayyare ile Süleymaniye'ye gelmiş ve Şeyh Mahmud ile görüşerek Süleymaniye'de bir hakim-i siyasi bir maliye memuru bulunmak şartıyla teşkilat ve tensikatına ve hukuk ve şeref-i millilerine müdahale ve tecavüzatda bulunulmayacağı, müstakil tanınacağı kararlaştırılmış, Süleymaniye'ye memurlar gönderildiğinden sonra şeraite riayet edilmemiş, Şeyh Mahmud aleyhine ihtilal çıkartmak ve Şeyh Mahmud'un nüfuzunu yok etmeye başlanmış Süleymaniye'de İngiliz bayrağı çekilmiş, kaza ve nahiyelere İngiliz memurları gönderilmiş, bu muamelelere Şeyh Mahmud tahammül edemeyerek hazırlıkta bulunmuş ve 26 Mayıs 335'te İngiliz memurları ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esir etmiş, Süleymaniye'deki esirleri kurtarmak üzere gönderilen İngiliz kuvvetini mağlup etmiş... baade Kerkük'e doğru ilerleyerek cem halindeki İngiliz kuvvetini muhasara ve mağlup etmiş bundan sonra Kerkük etrafındaki muharebe kesb-i şiddet etmiş, İngilizler mütemadiyen kuvvetlerini artırmış ve 18 Haziran 335'te Şeyh Mahmud kuvvetini tezyit için İran hududuna çekilmiş olduğundan İngilizler Süleymaniye'ye tekrar girmiş(lerdir)..." (BOA, DH-KMS, 50-3/25).*

⁴⁷ ÖKE, "**İngiliz Ajamı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Mısyonu" (1919)**", s.54.

⁴⁸ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s.11.

2- Kürt Tealî ve Terakki Cemiyeti (Kürt Tealî Cemiyeti)- İngiliz İlişkileri

Mütareke döneminde Rumlar ve Ermeni azınlığın bağımsız devlet kurmak istedikleri bilinmektedir⁴⁹. Aynı dönemde İstanbul'da bulunan bazı Kürt ileri gelenleri de aynı gaye doğrultusunda bazı cemiyetler vücuda getirmişlerdir. Bunlar içinde **Kürt Tealî ve Terakki Cemiyeti** en fazla bilinen ve en faal olanıdır.

Cemiyetin kurucuları arasında geçmiş dönemlerde kurulan cemiyetlerde görev alan isimler bulunmaktadır. Bu anlamda cemiyet, Kürtçülük Hareketi'nin tanınan isimlerini bir araya getirdi. Bunlar arasında Seyid Abdülkadir (Ayan Meclisi Üyesi), Bedirhanzâde Murat Remzi, Bedirhanzâde Mehmet Ali, Bedirhanzâde Hasan Remzi, Bedirhanzâde Emin Ali, Bedirhanzâde Halil Ramî Bey (Malatya Mutasarrıfı), Bedirhanzâde Bedirhan, Babanzâde Hikmet, Babanzâde Mahmut, Babanzâde Şükrü, Babanzâde Fuat Cemilpaşazâde Ekrem, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) sayılabilir.

Amiral Calthorpe'a göre asıl tehlike Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olduğu için buna karşı Seyid Abdülkadir ve arkadaşları kullanılabilirdi. Bu nedenle İngiliz üst düzey yetkililer, Cemiyetin kuruluşunu takiben yöneticileriyle yakınlaşmakta vakit kaybetmezken, istihbarat elemanları da cemiyete sızarak tüzüğü ve çalışmalarını hakkında bilgi toplamaya başladılar. Bu yakınlaşma cemiyeti zamanla İngiliz politikalarının sözcüsü ve eylemcisi haline getirecekti⁵⁰.

Cemiyetin Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Muş'taki şubeleri arasında bilhassa Diyarbakır şubesi öne çıkmaktadır. Milli Mücadele'de "Kürt Kulübü" olarak adlandırılan şube, kısa süre sonra genel merkezle anlaşmazlığa düşerek bütün Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Kürdistan adıyla bağımsızlığını savunan bir çizgiye ulaşacaktır. Şubenin bu noktaya gelmesinde Bedirhan ve Babanzâdeler etkili olmuşlardır⁵¹. Şube yöneticileri verecekleri mücadelede İngiltere'nin yardım ve desteğinin yeterli olacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Binbaşı Noel ve alt düzey istihbarat elemanlarına Diyarbakır Şubesi'nin verdiği destek gözlerden kaçmayacaktı⁵².

Cemiyet içerisinde yine başkanlığını Seyid Abdülkadir'in üstlendiği bir komite teşkil edildi. Komite 2 Ocak 1919'da İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne başvurarak Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Güneybatı İran toprakları üzerinde Kürdistan'ın kurulması için destek talep

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz: Kemal ATATÜRK, *Nutuk, I*, İstanbul 1983, s.2; Kemal ATATÜRK, *Nutuk, III*, İstanbul 1983, s.899-901.

⁵⁰ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s.12; ÖKE, "İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)", s.18.

⁵¹ Abdulhalûk ÇAY, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul 1994, s.375-377.

⁵² KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.113.

etti⁵³. Seyid Abdülkadir 15 Nisanda İngiliz Yüksek Komiserliği baş çevirmeni Andrew Ryan'la görüşmede ise İngiliz mandası altında "Özerk Kürdistan" fikrini ortaya attı⁵⁴.

Seyid Abdülkadir, 8 Aralık 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler'i ziyareti sırasında hükümet ile İngilizleri karşı karşıya getirmeye çalışarak, hükümetin kendilerine kabul edebilecekleri bir teklifte -özerklik- bulunduğunu, fakat yollarını İtilaf devletleriyle uyum içinde çizmek istediklerini öne sürdü. Mr. Hohler'e göre Damat Ferit Paşa Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarına sıcak bakmazken böyle bir teklifte bulunmasının altında onları Kemalist harekete karşı kullanmak istemesi yatmaktaydı. Mr. Hohler, görüşmenin sonunda hükümeti adına asla bir söz veremeyeceğini, fakat Paris'te haklarını destekleyeceklerini, Kemalistlerin zayıfladığını, bu nedenle korkmalarını gerektirecek bir durum olmadığını ifade ederek onu cesaretlendirdi⁵⁵.

Seyid Abdülkadir, değişen şartların etkisiyle yıl sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü içerisinde "Özerk Kürdistan" projesini dillendirmeye başladı. Buna karşın Bedirhaniler ve Cemilpaşazâdelere "Bağımsız Kürdistan" da ısrar etmeyi sürdürdüler. Kamuran Ali Bey, 10 Aralık tarihli açıklamasında bölgede Türk propagandasını tesirsiz bırakan adımlar atıldığını ileri sürerek, İngilizlerin desteğiyle bağımsızlık yolunda ciddi ilerlemeler sağlandığını iddia edecekti⁵⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Haziran 1919'da Teali Cemiyeti'nin doğudaki şubelerinin kapatılmasını sağlarken, Ağustos 1919'da ise Kürt ileri gelenlerine telgraf çekerek İngilizlerin gerçek niyetlerini ortaya koyuyordu. Ayrıca Eylül 1919'da General Harbord'a gönderdiği mektupta, İngilizlerin Anadolu'yu parçalamaları çabalarını şikayet ederek, bazı ailelerin de buna destek verdiğini belirtti⁵⁷.

3- Kürt-Ermeni Anlaşması

İngiltere, Güneydoğu Anadolu projesiyle bir yandan Anadolu'yu parçalayarak Osmanlı yönetimine son vermek, diğer yandan da Osmanlı

⁵³ ÇAY, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s.379.

⁵⁴ İngiliz Dışişleri Bakanı A.J. Balfour'un öneriye tepkisi Kürtlerin rahat oturmaları ve görüşlerini iyi bilen konferansın vereceği karara kadar her türlü kışkırtmadan kaçınmaları olacaktı (Salahi SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s.11).

⁵⁵ Bilal ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, I*, Ankara 1975, s.273-274.

⁵⁶ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, I*, s.299.

⁵⁷ Telgraflar için bkz: ATATÜRK, *Nutuk, III*, s.937-945; KAYMAZ, *Musul Sorunu*, s.113, 117; Benzer tepkiler yöre halkından da geldi. Silvan eşrafından Sadık Bey ile Ali Ağa 13. Kolordu'ya yazdıkları ortak telgrafta; Osmanlı devletinden ayrılmak amacıyla kurulmuş olan Kürt Teali Cemiyeti'nin kapatılmış olmasından dolayı teşekkür ederek, devletin ve milletin istiklali uğrunda her türlü fedakârlığa ve hizmete hazır olduklarını bildirdiler (HTVD, Sayı: 5 (Eylül 1953), Belge No: 106).

Devleti'nin Irak'la bağlantısını koparmak ve kalıcı barış sürecinde bölge üzerinde hak iddia etmesini engellemeyi hedefliyordu⁵⁸.

Kurulması planlanan Kürt devletinin sınırlarıyla, büyütülmesi düşünülen Ermenistan'ın sınırları birbiriyle çelişiyordu⁵⁹. Taraflar arasındaki rekabet İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın iki kesimi anlaştırmak için yoğun çaba harcamasına neden oldu. 1919 yılı ilkbaharından itibaren İngiliz Dışişleri Bakanlığı, iki kesimi anlaştırmak üzere aktif rol oynamaya başladı⁶⁰.

İngiliz Hükümeti'nin, Kürt-Ermeni anlaşmasından elde edeceği faydaları şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

- 1- Mütarekeye aykırı olarak Irak bölgesinde elde etmiş olduğu toprak kazanımlarını meşrulaştırmak,
- 2- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iki uydu devlet (Kürdistan ve Ermenistan) kurdurarak Kafkasya, Anadolu ve Ortadoğu'da kontrolü elinde bulundurmak,
- 3- Kürtlerin ayrılmasını sağlayarak, Milli Hareketi zayıflatmak,
- 4- Kürtleri bağımsızlığa teşvik ederek Ermeni isteklerine uluslararası meşruiyet kazandırmak.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kürt ve Ermeni temsilcilerini Paris'te bir araya getirdi. Görüşmelere Kürtleri temsilen Şerif Paşa, Ermenileri temsilen de Bogos Nubar Paşa katıldı⁶¹. Müzakereler 20 Kasım 1919'da anlaşmayla sonuçlandı. Taraflar imzaladıkları metni aynı gün Paris Barış Konferansı'na sundular. Anlaşmanın maddeleri şunlardı:

⁵⁸ İngiliz Hükümeti mütarekenin hemen ardından Kürt kozunu öne çıkaran demeçler vermeye başladı. Hükümete yakınlığıyla tanınan Lord Robert Cecil 18 Kasım 1918'de Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada; Savaş boyunca Türklerin Ermenilere büyük zulüm yaptığını, mevcut iktidarın görevden uzaklaştırılması halinde Kürtler ile Ermenilerin bir arada yaşamaları için uygun ortam yaratılmış olacağını ileri sürdü. Cecil, İngiliz Hükümeti'nden de kendilerine himaye için başvuruların isteklerini dikkate almasını istedi (HADİSAT, 30 Teşrin-i Sani 1334/30 Kasım 1918, N:42).

⁵⁹ Kendisini Kürt lideri olarak gören Şerif Paşa, Paris'te yayınladığı bir kitapçıkta; kurulmasını düşündüğü Kürt Devleti'nin sınırlarını kuzeyde Kafkaslardan başlatıp, güneyde Kerkük'e kadar uzatmaktaydı. Buna göre; doğudaki beş vilayet (Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır) devletin sınırları içerisinde kalıyordu (SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda Dış Politika**, I, s.28)

⁶⁰ ALBAYRAK, 14 Eylül 1335/1919, N:27, 18 Eylül 1335/1919, N:28; HADİSAT, 23 Mayıs 1335/1919, N:143.

⁶¹ Bogos Nubar Paşa, böyle bir misyon edinmesinin sebebini 8 Mart 1920'de Le Matine gazetesinde yayımlanan demecinde şöyle ifade etmekteydi: "Mütarekeden sonra kâh Ermeni kuruluşlarının kâh bazı müttefiklerin Kürt ülkelerini gözlerine kestirdiklerini ve paylaşmak istediklerini gördüm. İşte o zaman Ermeniler gibi bağımsızlık hakkını ilanla ırkımın meşrû çıkarlarını savunmayı üzerime almam gerektiğini düşündüm. Bizim teşkilatsızlığımız beni bizzat rakiplerimize bir Kürdistan'ın varlığını kabul ettirme düşüncesine itti ve Barış Konferansı'ndaki Ermeni temsilcilerine bu yolda bir belge imzalattım. Buna karşılık bende Ermeniler'in tartışılmaz bağımsızlık hakkını tanıdım" (AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu**, s.137).

- 1- Kürtler ve Ermeniler ortak istek ve çıkarlara sahiptirler,
- 2- İki kesim de Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık talep etmektedirler,
- 3- Mandater bir devletin – taraflar bu devletin İngiltere olmasını istemekteydiler- yönetimi altında birleşik bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan meydana getirilecektir,
- 4- İki devletin sınırlarının Konferans tarafından belirlenmesi ilke olarak benimsenmiştir,
- 5- Taraflar her iki devletin sınırları içerisinde kalan azınlıkların haklarını teminat altına almayı kabul etmektedirler⁶².

Kürtler adına hareket ettiğini iddia eden Şerif Paşa anlaşmayla bir yandan Ermeni isteklerini, diğer yandan da Kürt Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden ayrılarak İngiltere'nin idaresine girmesini kabul etmekteydi. Böylelikle İngilizlere hem bölgenin, hem de Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkileyecek önemli bir koz verilmiş oluyordu.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck ile yardımcısı Amiral Webb'in görüşleri anlaşmanın bölgesel etkilerini anlamak açısından büyük öneme sahiptir. Fakat bundan önce komiserlik memurlarından T.B. Hohler ile Seyit Abdülkadir arasında 8 Aralık 1919'da gerçekleşen görüşmeye değinmekte yarar vardır. Zira bu görüşmeyi takiben Amiral Robeck ve Amiral Webb Kürtlerle ilgili düşüncelerini göz önüne seren telgrafları Londra'ya göndermeye başlamışlardır. Görüşme sırasında Seyit Abdülkadir, Kürtlerin zor durumda olduğunu, Ali Rıza Paşa ve Damat Ferit Paşa'nın farklı amaçlarla -*Ali Rıza Paşa'nın Milli Mücadeleyi engellemek için, Damat Ferit Paşa'nın ise yeniden iktidara gelmek için*- özerklik vaat ettiklerini, buna karşın kendilerinin İngiltere ile yakın ilişkiler kurma taraftarı olduklarını Kürdistan'ın kaderinin İngiltere'nin tavrına bağlı olduğunu öne sürerek, destek verilmesini istedi. Ayrıca sohbetin devamında Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa arasında imzalanan anlaşmanın hükümleri hakkında bilgi verdikten sonra, İstanbul'da da Ermenilerle benzer bir mutabakatın sağlandığını ifade etti. Buna karşılık Hohler, anlaşmadan duyduğu memnuniyeti belirtti. Yalnız Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak istemediklerini (?!), fakat herhangi bir milletin bağımsızlık isteklerine sempatiyle yaklaştıklarını ama bu sözlerinden hükümetinin Kürt istekleri hususunda bir vaat ve sorumluluk üstlenmek arzusunda olduğu sonucunun çıkarılmamasını istedi⁶³.

Görüldüğü gibi Hohler'in ifadeleri çelişkilerle doluydu. Çünkü hükümetinin Kürt isteklerini desteklediğini belirtirken bunlar için herhangi bir sorumluluk üstlenmeyeceğini söylemesi bu mevcut gerçeklere aykırıydı.

⁶² Lord Curzon'dan Amiral Robeck'e 10 Ağustos 1919 Tarihli Yazı (*Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume IV*, London 1952, Belge No:621, s.928).

⁶³ *Documents On British Foreign Policy, IV*, Belge No:620, s.926-927.

Zira Hohler'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın üstlendiği rolü bilmemesine imkan yoktu. Kaldı ki, Amiral Robeck'in görüşmeye ilişkin olarak kaleme aldığı üst yazıda Kürt bağımsızlık isteklerinin ciddiyetle ele almasını istemesi Hohler'i yalanlamaktaydı. Amiral, Kürt-Ermeni anlaşmasının taraflara ve İngiltere'ye önemli siyasi kazançlar sağlayacağına inanıyordu⁶⁴. Amiral Robeck 11 Aralıkta Lord Curzon'a gönderdiği başka bir telgrafta anlaşmanın İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını koruduğunu yineleyerek, Kürt ve Ermeni isteklerinin dikkatli bir şekilde desteklenmesi ve himaye edilmesi gerektiğini ifade etti. Lord Curzon ise 20 Aralık tarihli cevabında; Komiserliğe tarafların cesaretlendirilmesi ve teşvik edilmesi emrini verdi.

Amiral Robeck ile Lord Curzon arasındaki fikir birliğine karşın, Amiral Webb anlaşma ve Şerif Paşa'nın misyonu hakkında farklı fikirlere sahipti. Webb'in yazısında yer verdiği düşünceler Türk kamuoyunun düşünceleriyle benzeşmesi bunları şahsi mi yoksa Anadolu'daki havayı yansıtmak için mi kaleme aldığı sorusunu akla getirmektedir. 8 Ocak 1920'de gönderdiği yazısında Amiral, anlaşmanın bölgenin siyasi ve askeri şartları dikkate alındığında uygulanamayacağını, Şerif Paşa'nın Kürtlerin temsilcisi ve sözcüsü olarak görmediğini, O'nun bir Kürt lideri olmasının bütün Kürtler adına hareket edebileceği anlamına gelemeyeceğini, yıllardır Anadolu'dan uzak yaşayan ve mevcut şartlardan habersiz olan Şerif Paşa'nın ortaya attığı fikirlerin tamamen kişisel görüşleri olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürdü⁶⁵.

Anlaşma İstanbul'daki bazı ayrılıkçı Kürt liderleri tarafından memnunlukla karşılandı. İngilizlere yakınlığıyla tanınan Bedirhaniler, Kürt isteklerini tanımlarından dolayı İngiliz hükümetine teşekkür ederken, Osmanlı yetkilileriyle bir araya geldiklerin de özerk yada bağımsız bir Kürdistan için İtilaf Devletleri'ne başvursalar dahi Padişaha bağlı kalacaklarını iddia ediyorlardı. Onlara göre Kürdistan'ın kurulmasıyla doğu ve güneydoğu vilayetlerinin Ermenistan'a bırakılması engellenecekti⁶⁶. Bedirhanilere karşın bazı Kürtler de Şerif Paşa'yı iki yüzlülükle suçladı. Çünkü O, Kürt kulüplerine gönderdiği yazılarda; öncelikli hedefinin "Büyük Ermenistan"ın kurulmasını engellemek olduğunu belirtmişti. Fakat şimdi bu bir yana kurulması planlanan Kürdistan da Osmanlı yerine İngiltere'nin himayesi altına sokulmuş oluyordu⁶⁷.

Ermeni tarihçilerden Richard G. Hovannisian ise *The Republic of Armenia* adlı eserinde; İngilizlerin askerî metotlarla Irak'taki işgal sahasını kuzeye doğru genişletmeyi düşündükleri sürece Kürt bağımsızlığı diye bir şey tanımadığını, fakat başarısız olunca Güneydoğu'da bir Kürdistan

⁶⁴ Documents On British Foreign Policy, IV, Belge No:620, s.925.

⁶⁵ Documents On British Foreign Policy, IV, Belge No:621, s.928.

⁶⁶ HOVANNISIAN, *The Republic of Armenia*, s.443.

⁶⁷ Hovannisian bu tepkilere katılmamaktadır. Ona göre taviz veren taraf Bogos Nubar Paşa ve Ermenilerdi. Anlaşma sayesinde Kürtlere, Ermenilere vaat edilen topraklar üzerinde özerklik hakkı tanınarak, doğu vilayetlerinin Müslümanların elinde kalması sağlandı (HOVANNISIAN, *The Republic of Armenia*, s.445).

kurulmasını ve bunu da Ermenilere taviz verdirerek destekleme yoluna gittiğini belirterek, bu politikanın temelinde Kürt ve Ermenilerin bağımsız devletlerini kurmalarına yardımcı olmak değil, bizzat kendi çıkarlarına korumak yattığını savunuyordu⁶⁸.

IV- VİLAYETLERE YÖNELİK FAALİYETLER

1- İngilizlerin İşgal Metotları

İngilizlerin Güneydoğu Anadolu politikası çerçevesinde bölge ahalisine yönelik faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı⁶⁹. Onlar, yerleşik ahaliye ve aşiretlere iki türlü yolla yaklaşıyorlardı. Birincisi; direniş görececeklerini tahmin ettikleri yerlere doğrudan harekât düzenleyerek orayı işgal etmekte. İngilizler, harekâta girişmeden önce halk içinde kuvvetleri hakkında abartılı bilgiler yayarak onların direncini zayıflatıktan sonra harekete geçiyorlardı⁷⁰.

İngiliz asker ve sivil görevlileri adı geçen bölgelerde Osmanlı Hükümeti ile ahali arasındaki güven duygusunu yıkmaya çalışıyorlardı. Bunu başardıklarında yalnızlık duygusuna kapılan halka pek çok şeyi kabul ettirmek kolaylaşıyordu. İstihbarat elemanları bazen de aşiretler arasında düşmanlığı ve rekabeti körüküyorlardı. Casuslar başarılı olamadığında ise devreye Ermeni çeteleri giriyordu⁷¹. Bu faaliyetler karşısında fazla seçenekleri bulunmayan Osmanlı mülki makamları, vilayetlerde jandarma teşkilatını takviye etmekten ve aşiret reislerini nasiha ve irşat heyetleriyle bilgilendirmekten öteye geçemiyorlardı⁷². Buna karşın reislerin silah ve cephane isteklerini –mütareke şartları nedeniyle- geri çevirmek zorunda kalıyordu⁷³.

İkincisi ise direniş görmeyecekleri yerleri ele geçirmek için Kürtlerin çıkarına çalıştıkları propagandasını yapıyorlardı. İşgali kolaylaştırmak için bölgenin nüfuzlu insanlarını çeşitli vaatlerle yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Osmanlı Hükümeti'ne sadık bey ve şeyhlere yüklü miktarda maddi yardımın yanı sıra beylik ve kurulacak devlette büyük memuriyetler vaat ediliyordu. Bu insanların başında Şemdinan bölgesinde Barzan Şeyhi, Bedirhan ailesinden Ahmet Faik Bey, Simko ve Seyit Taha geliyordu⁷⁴. Seyit Taha, Şeyh Ubedullah'ın soyundan geldiğinden aşiretler üzerinde manevi güce sahipti. Bunun bilincinde olan İngilizler, O'na Rumiye'den Irak'a kadar uzanan topraklarda beylik, kardeşi Seyit Müslim'e de Şemdinan Kaymakamlığı teklifinde bulundular⁷⁵. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 26 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği

⁶⁸ Richard. G. HOVANNİSİAN, *The Republic of Armenia*, Londra 1982, s.442.

⁶⁹ BOA, DH-KMS, 53-3/4.

⁷⁰ 15. Kolordu Komutan Vekili Miralay Kâzım Bey'den Harbiye Nezareti'ne 4 Aralık 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

⁷¹ BOA, BEO, 341351.

⁷² BOA, DH-KMS, 54-2/62.

⁷³ BOA, DH-KMS, 50-3/25.

⁷⁴ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 8 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

⁷⁵ BOA, DH-KMS, 25/28.

telgrafta İngilizler ile Seyit Taha arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyordu; “Rumiye havalisinde bulunan Seyid Taha’yı işgal için İngilizler pek çok uğraşıyorlar. İngilizlerin Seyid Taha’ya Rumiye’den Cizre’ye kadar beylik vaat ederek bizzat kendisi için 30.000 ve Şemdinan ahalisi için de 20.000 İngiliz lirası ile 2 top, 4 makineli tüfenk ve 4.000 tüfenk ve külliyatlı cephane vermiş oldukları istihbar kılınmıştır. Simko’nun İranlılarla barışarak Seyid Taha ile akd-ı ittifak ettiği ve niyetleri Van üzerinden Cizre’ye inmek olduğu söyleniyor. Seyid Taha Nasturilerle uyuşarak yerlerine yerleştirmeye deruhte ettiği için aşair nezdinde itibarını gaib etmiştir. Mamafiyh para ile vesair suretlerle aşairi tekrar kazanması ihtimali vardır. Bu gibi ifsâdâta gayet müteyakkız bulunulması aşairin memnuniyetlerine çalışılması millet-i islamiye arasına tefrika düşürecek inkisâm ve inkırazı mucib olacak halete meydan verilmemesi esbabının istikmâli lazımdır”⁷⁶.

Zaho, İmadiye ve Revandiz’deki İngilizler siyasi temsilcileri aşiretlere gönderdikleri gizli mektuplarda ülkelerinin Paris Barış Konferansı’nda Kürtlerin bağımsızlığı için çalıştığını iddia ediyorlardı⁷⁷. Temsilciler her türlü bahaneyi kullanarak aşiret reislerini kendilerine inandırmaya çalışıyorlardı⁷⁸. Fakat bu iddiaların ve vaatlerin gerçekte bir ilgisi yoktu. Zira İngilizlerin ele geçirdikleri yerlerde -Musul, Süleymaniye ve İmadiye’de olduğu gibi- yerel liderleri -Şeyh Mahmud gibi- tutuklamaları onların samimiyetinin derecesini gösteriyordu⁷⁹.

İngilizler, Müslüman halkı yukarıda bahsedilen yollarla elde etmeye çalışırken, Ermeniler de İngilizlerin desteğiyle bölgeye yönelik emellerini gerçekleştirme gayreti içindeydiler. Ermeni çetelerinin faaliyetleri İzmir’in işgalinden sonra arttı. Sınır boylarındaki aşiretler sık sık çetelerin saldırısına maruz kalıyorlardı. Buna karşılık aşiretler de bir araya gelerek uyarılara kulak asmayıp Ermenilerle çatışmaya giriyorlardı. Bu durum İngiliz temsilcilerince “Ermeniler katlediliyor” şeklinde yansıtılıyordu. Dahiliye Nezareti, çatışmaların devletin başına büyük sorun açmaması için bir yandan aşiretlerin sınırı geçmemeleri ve teskin edilmeleri için, diğer yandan da Ermenilerin kışkırtıcı hareketlerden uzak tutulması için İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunulmasına çalışıyordu⁸⁰.

Aşiretlerin Ermeni çetelerine karşı giriştiği eylemler İngiliz Yüksek Komiserliği’nce kendilerine karşı yapılmış tahrikler olarak değerlendiriliyordu. Bu nedenle her fırsatta Osmanlı Hükümeti’nden saldırıların durdurulmasını istiyorlardı. Fakat Van Valisi Haydar Bey tarafından 26 Temmuzda gönderilen telgrafta; Vilayetin güney ve doğu kısımlarında asayişsizlik çıkarmak ve aşiretleri hükümet aleyhine sevk

⁷⁶ ATASE, İSH, K.23, G.115, B.115-3,4.

⁷⁷ BOA, DH-EUM-AYŞ. 27/40.

⁷⁸ Van Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne 15 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

⁷⁹ Van Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne 11 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

⁸⁰ BOA, DH-KMS, 50-2/52; BOA, BEO, 343774.

etmek için İngilizlerin yedi, sekiz aydan beri tahriklerde bulunduğu belirtilerek, suçlu tarafın onlar olduğu beyan ediliyordu⁸¹.

2- Van'a Yönelik Faaliyetler

Irak'la doğrudan sınırı olması, doğu-güney yönünde İngiliz ve Ermeni tahrik ve askeri harekâtına açık olması Van Vilayeti'ni, son derece önemli bir mevkiye taşımıştı⁸². İngilizlerin aşiretlere yönelik faaliyetleri ve Ermenilerle yaşanan sorunlar asayiş olumsuz etkiliyordu⁸³.

Vilayetin asayiş için 11. Kafkas Tümeni'nin Van'da konuşlandırılması ilk önlemdi. Bunu jandarmanın kuvvetlendirilmesi takip edecekti. Fakat bu o kadar kolay gözükmüyordu. Çünkü vilayetin nüfusu, Rus ve Ermeni mezaliminden dolayı bir hayli azalmıştı. 19 Ocak 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Vilayetin Jandarmayı takviye edecek gücü bulunmadığı ve ilkbaharın gelmesiyle asayişin zorlaşacağı belirtilerek 9.Ordu'dan jandarmaya takviye istendiği, fakat olumlu cevap alınmadığı belirtiliyordu⁸⁴. Dahiliye Nezareti de Harbiye Nezareti'ne başvurarak 29 Ocakta 9. Ordu'dan 400 erin jandarmaya devrini, 9 Şubatta ise 11. Kafkas Tümeni'nin bütün mevcuduyla jandarmaya ilhak edilmesini talep etti⁸⁵.

Harbiye Nezareti, tümenin asli görevlerini yerine getiremeyeceğini öne sürerek ilhak önerisini reddetti⁸⁶. Buna karşın 13 Şubat 1919'da 9. Ordu Komutanlığı'na 11. Kafkas Tümeni'nin önceden olduğu gibi jandarmaya yardımcı olmasını emretti: "*Doğu vilayetlerinde asayişsizliğe meydan verilmemesi son derece önemlidir. Bilhassa Ermenilerin göz diktiği Van Vilayetinde bu hususa çok dikkat etmek lazımdır. Doğu vilayetlerimizde kadroya vefa edecek jandarma bulmak mümkün değildir. Bundan dolayı ordu icabında jandarma gibi vazife görmek mecburiyetindedir. Kıta komutanları ve Van'da bulunan 11. Kafkas Tümen Komutanı her vakit vilayete temasta bulunarak, asayişsizliği önlemelidir*"⁸⁷.

11. Tümen'in üstlendiği görevleri layıkıyla yapabilmesi için er sayısının artırılmasına ihtiyaç vardı. 23 Mart'ta Van Vilayeti'nden asker celbi için gerekli yardım ve kolaylığın sağlanması istendi⁸⁸. Van Vilayeti geçmişte yaşanan sıkıntıları gerekçe göstererek buna imkan bulunmadığını bildirdi⁸⁹. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 10 Nisan 1919'da 15. Kolordu

⁸¹ BOA, DH-KMS, 50-2/52.

⁸² Van Vilayeti 1918 yılı idari taksimata göre; Van ve Hakkari Sancaklarından oluşuyordu. Van Sancağına bağlı kazalar şunlardı: Muradiye, Erciş, Adilcevaz, Şatak (Hamidiye) Mamuretü'l-Reşad, Gevaş, Mahmudi (Saray). Hakkari Sancağı ise Hoşab, Çölemerik, Beytü's-Şebab, Gevar ve Şemdinan kazalarından meydana geliyordu (Selçuk GÜNAY, *Resmi Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibariyle Mülki Taksimat (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum 1980, s.256).

⁸³ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-86.

⁸⁴ ATASE, İSH, K.32, G.43, B.43-4.

⁸⁵ ATASE, İSH, K.32, G.43, B.43-3.

⁸⁶ ATASE, İSH, K.32, G.43, B.43-1,2.

⁸⁷ TİH, I, s.249.

⁸⁸ ATASE, İSH, K.185, G.114, B.114-1.

⁸⁹ ATASE, İSH, K.77, G.1777, B.1777-1.

Komutanlığı'na Van Vilayeti'nden asker celp edilemeyeceğini, 11. Tümenin yükünü hafifletmek için bir tümenin Van Vilayeti'ne yaklaştırılmasını, bu tümenin naklinden doğacak boşluğun ise diğer bölgelerden asker celp edilerek kapatılmasının uygun olacağını bildirdi⁹⁰.

15. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa, 3. Tümen'in Trabzon'a kaydırılmasından sonra, Ermenistan cephesinin iki tümen ile Beyazıt'ta bulunan 11. Tümen'e ait birliklerle korunacağı fikrindeydi ve bu nedenle yeni bir nakle karşı çıktı⁹¹.

Mütarekeyle birlikte Ermeni muhacirlerin eski yurtlarına dönmeleri yönünde Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararlar ve sağladığı kolaylıklar, diğer doğu vilayetlerinde olduğu gibi Taşnak Ermenilerinden sıkıntı çekmiş olan Van ahali tarafından sıcak karşılanılmıyordu. Çünkü halk, iskânî yeni katliamların habercisi olarak görmekteydi⁹². Taşnak çetelerinin Kars ve Ardahan'dan sonra, Van'ı da Büyük Ermenistan'ın parçası yapacakları yönündeki propagandaları bu düşünceyi haklı çıkarıyordu. Vali Haydar Bey, 5 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; İki İngiliz subayının Makû Serdarı ile bir araya gelerek Van'a muhacir getirmek için Ermenistan ile Beyazıt arasında bir koridor açmaya çalıştıklarını belirtti⁹³. İngilizler ilerleyen aylarda benzer bir çalışmayı Nahçıvan-Beyazıt yolu için yapacaklardı⁹⁴.

İngiliz propagandalarında sık sık Van'ın Paris Konferansı kararıyla Ermenistan'a verildiği ve 11. Tümen'in de Van'dan ayrılacağı yalanı iddia

⁹⁰ ATASE, İSH, K.185, G.246, B.246-1.

⁹¹ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.68; Karabekir Paşa 30 Temmuzda Van Vilayeti'ne gönderdiği yazıda kararını ve gerekçesini şöyle açıklıyordu: "Ermenilerin Oltu'dan Beyazıt hududuna kadar olan havalideki harekât ve icraat-ı muameleleri elan devam ediyor. İngilizler Ermenileri ve havalideki Kürtleri teslih ve aleyhimize teşvikden bir an hali kalmıyorlar. Binaenaleyh bu taraflardaki vaziyetin nezaket ve ehemmiyeti gittikçe artıyor. Bu ahval karşısında zaten azlığı malum olan 11. Fırkadan bir kısım kuvvetin Beyazıt havalisinden alınarak Başkale mintukasının takviyesine tahsis ve şu sırada mümkün olamayacağı ve aksi halde zuhur edecek tehlikelerin tevellüd edeceği netayic-i vehime zât-ı alilerince de takdir buyrulur. Esasen İngilizlerin telkinat ve işgalatına kapılan Seyit Taha, Simko ve bunlar gibilerin tebdil-i fikirleri ve hükümete teyid-i sadakatleri için tamamen icraata başlayamadıkları sıralarda yedlerinde ve aralarında yapılacak teşebbüsât ve tesirat-ı siyasiye daha ne kadar müessir olacağı zât-ı alilerince de malumdur. Ahvalin daha ziyade inkişafına intizaren mezkûr fırka vaziyet-i hazırasını şimdilik muhafazaya mecburdur. Mamefih Van havalisinde topçu bulundurmak için Beyazıt'da bulunan bir kudretli bataryanın Van'a sevki ile 34. Alayın takviyesini fırka kumandanlığına yazdım. Bundan başka Ernis'de dahi bir topçu kuvveti bulundurulması temin edilecektir ki bu tedbirle arzu-ı alileri dairesinde tertibat ittihaz edilmiş olacaktır. Hakkari ve havalisinde yeni ve tehlikeli bir gailenin hüdüsunu mani olacak sureide ittihaz-ı teşebbüsât ve tedabir ve iknaların devamı halinde şimdide kadar esar ve fevaidi görülen en nafi semeratın bademede inkişaf eyleyeceğine emniyetim ber-kemaldir" (ATASE, İSH, K.345, G.182, B.182-1,2)

⁹² Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s.184; BOA, DH/İ-UM, 11-4/6-92.

⁹³ BOA, DH-KMS, 53-1-39.

⁹⁴ Dahiliye Nezareti, Ermenilerin İngiliz subayları komutasında hareket ettiklerinin tespit edilmesinden sonra, Hariciye Nezareti nezdinde girişimde bulunarak İtilaf Devletleri temsilcilerinin bu hususta uyarılmasını ve Türklere karşı yapılan saldırıların durdurulmasını istedi (BOA, DH-KMS, 53-1/56).

ediliyordu⁹⁵. Amaçları halkta devletin kendilerini korumadığı/koruyamadığı hissini uyandırarak devlet ile halk arasına ikilik sokmaktı. Bir başka amaç ise Türk-Ermeni çatışması çıkarmaktı. Bunun olması halinde Mütareke'nin 24. Maddesi uygulanabilirdi⁹⁶. Haydar Bey, muhtemel bir Ermeni saldırısına karşı milis teşkilatı kurmaya ve gönüllü kaydına başladıktan sonra⁹⁷, 4 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; alınan önlemler sayesinde asayişin bozulmasına fırsat verilmediğini, fakat her ihtimali karşı sıkıyönetim ilan etme yetkisinin verilmesini istedi⁹⁸.

İngiliz ve Ermeni propagandalarına karşı Vanlılar, 21 Mayıs'ta Sadarete gönderdikleri telgrafta; Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak için ellerinden gelen her türlü çabayı sarf edeceklerini bildirdiler. 4 Temmuz'da da bir miting düzenleyerek bölgeyi ve vilayeti son nefer kalana kadar savunacaklarını ilan ettiler. Karar, Müftü Ziya Müdafaa-ı Hukuk Şubesi Reisi Tevfik ve Belediye Reisi Derviş Bey imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirildi. Nezaret, 15 Temmuz 1919'da verdiği cevapta hükümetin bu yönde herhangi bir kararı bulunmadığını, asılsız bu tür sözlere asla itibar edilmemesini bildirdi⁹⁹.

İngilizlerin Şemdinan'a -Van vilayetinin güneyi- yönelik faaliyetleri Temmuz 1919'da tehlikeli bir hal aldı. Revandiz Siyasi Temsilcisi, Şemdinan Kaymakamı Mehmet Efendi'ye bir heyet vasıtasıyla gönderdiği mektupta; kazanın İngiltere'nin idare ve himayesine verildiğini ifadeyle Osmanlı asker ve jandarmasının derhal bölgeyi terk etmesini istedi¹⁰⁰. Ortada geçerli bir neden yokken İngiliz Siyasi temsilcisinin böyle bir istekte bulunmasının nedeni ahaliyi tedirgin etmek ve aşiretler üzerinde bir güç gösterisinde bulunarak Osmanlı Hükümeti'nin itibarını zayıflatmaktı. Talebin Erzurum Kongresi'nin bir kaç gün öncesine rastlaması da ilginçti. Böylece aşiretler kadar Erzurum'daki delegelere de bir mesaj vermek istendiği düşünülebilir. 11. Tümen Komutanı Cavit Bey, yeni bir işgale meydan vermemek için Hakkari Jandarma Komutanı'nı yeterli miktarda milis ve jandarmayla beraber kazaya gönderdi. Ayrıca Van'da 20 kişilik bir grubu Şemdinan'a hareket etmek üzere hazırlattı¹⁰¹.

⁹⁵ İngilizler bu propagandaların planlayıcısı ve hatta uygulayıcı olduklarını saklama gereği bile duymuyorlardı. Beyazıt Mutasarrıfını ziyaret eden bir İngiliz subayı Beyazıt ve Van'ın Konferans kararıyla Ermenilere verildiğini ve yakında kendilerine de duyurulacağını ifade ettikten sonra Ermeni muhacirlerin Ermeni askerlerinin refakatinde Van'a geleceklerini iddia etti (BOA, DH-KMS, 53-1/39).

⁹⁶ BOA, BEO, 343078.

⁹⁷ İzmir'in işgalinin duyulmasından sonra aynı şeyin Van'ın da başına geleceğinden endişe eden Vali Haydar Bey, tümene yardımcı olmak amacıyla ilk etapta 250 kişiyi milis kuvveti halinde teşkilatlandırdı. Tümenin Karakilise'ye nakledilmesi halinde milislerin sayısını artırmaya ve bunların işçelerini ordudan sağlamaya çalışıyordu (BOA, DH-KMS, 53-1/156). Haydar Bey, İngilizlerin bu teşkilattan rahatsız olduklarını belirtmeleri üzerine Haziran başlarında bunları jandarmaya dahil etti (BOA, DH-KMS, 53-1/39).

⁹⁸ BOA, DH-KMS, 53-1/66.

⁹⁹ BOA, DH-KMS, 53-2/16.

¹⁰⁰ BOA, DH-KMS, 50-3/25.

¹⁰¹ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.121.

Bu gelişmelerin ardından 15. Kolordu Komutanlığı bir inceleme başlattı. Araştırmaların sonucunda hükümet tarafından mülki makamlara bu hususta herhangi bir emir gönderilmediği ve heyetin İngiliz kıyafetleri giymiş Ermeniler olduğu anlaşılmıştır. Komutanlık, Van Vilayeti'ni ve 11. Tümeni bu bilgiler ışığında uyararak yeniden benzer bir olay olursa buna neden olanların tutuklanmasını emretti¹⁰². Harbiye Nezareti, Hariciye Nezareti'ni bilgilendirirken İngilizlerin Şemdinan olayıyla Şeyh Mahmud'un yerine Seyit Taha'yı öne çıkarmak ve onun vasıtasıyla politikalarını hayata geçirmek istediklerini iddia etti¹⁰³.

Ermeni çetelerinin Van vilayetinde giriştiği eylemlerin bir benzeri Cizre'de meydana geldi. 9 Eylül 1919'da Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta; İngilizlerin Zaho taraflarında silahlandırılan Ermenilerin Nasturilerle beraber geceleri Silopi nahiyesine bağlı köylere hücum ederek değerli eşyaları gasp ettikleri bildirildi. Buna karşılık askeri makamlara aşiretlerin karşılık vermesi durumunda İngilizlerin çıkacak kargaşayı bahane ederek Cizre'yi işgal edebilecekleri uyarısında bulunularak yerel mülki makamların işe el atması ve gerekirse karma bir heyet marifetiyle bölgede incelemelerde bulunulması teklif edildi¹⁰⁴.

İngilizler, Nasturileri de aşiretlere saldırmaları hususunda kışkırtıyordu. Van Vilayeti, 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda; sınır boylarındaki aşiretlerin kendilerini savunmaları için bunları Teşkilat-ı Milliye şeklinde teşkilatlandırmaya çalıştığını belirterek, komutanlığın görüşünü sordu. Karabekir Paşa 5 Kasım 1919'da Harbiye Nezareti'ne gelişmeleri sıraladıktan sonra Valiliğin planını benimsediğini ifade etti¹⁰⁵. Harbiye Nezareti de 10 Kasım'da Sadarete başvurduğu yazısında, Van'da yaşananların hükümeti sıkıntıya sokacağını, bu nedenle İngilizlerin faaliyetlerini durdurması için girişimde bulunulmasını istedi¹⁰⁶.

11. Tümen Komutanlığı Ermeni ve Nasturi taarruzuna karşı izlenecek yolu tespit ederek 20 Aralık 1919'da birliklere gönderdi. Buna göre;

"- Düzenli İngiliz kuvvetleri Van Vilayeti'ne giremeyeceklerinden Ermeni ve Nasturi kuvvetlerine İngiliz süsü verilerek ve hatta İngiliz kıyafetleri giydirilerek vilayet sınırları dahiline girerlerse bunlara karşı savunma ve karşılık vererek İslâm ahalinin katliamdan kurtulması zorunlu bir görevdir.

"- Bu durum meydana gelirse Şemdinan'da ki müfreze komutanı saldırganları ikaz ederek -Mütarekeye aykırı, çekilin- diyerek uyaracak, eğer dinlemezlerse kendilerine silahla karşılık vermek için tümen

¹⁰² ATASE, İSH, K.98, G.30, B.30-2,3.

¹⁰³ Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne 29/07/1919 Tarihli Yazı (ATASE, İSH, K.98, G.30, B.30-1).

¹⁰⁴ ATASE, İSH, K.196, G.157, B.157-1.

¹⁰⁵ ATASE, İSH, K.37, G.77, B.77-3.

¹⁰⁶ ATASE, İSH, K.37, G.77, B.77-1,2.

komutanlığından emir almış olduğunu belirtecekti. Eğer bu ikazda etkili olmazsa silah kullanımına yetkili bulunacaktı.

“- Çatışmanın çıkması halinde aşiret alaylarının da vatan savunması için çatışmaya katılmaları tabii ise de, alaylar ancak müfrezenin çekilmesi durumunda ihtiyaca göre Şemdinan müfrezesi emrinde hareket edeceklerdi”¹⁰⁷.

3- Urfa, Siverek ve Viranşehir'e Yönelik Faaliyetler

Urfa'nın işgalini takiben İngiliz istihbarat subayları ve siyasi temsilcileri Suruç ve Viranşehir'de Kürt hareketini uyandırma gayret içine girdiler. Hedefleri Milli Aşireti'ni elde etmektir¹⁰⁸. Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey, Süleymaniye İngiliz Siyasi Temsilcisinin Diyarbakır'dan, bir yüzbaşının da Urfa'dan Viranşehir'e gelişini bu yönde atılan ilk adımlar olarak değerlendiriyordu¹⁰⁹.

İngilizlerin Ermenileri silahlandırmaları karşısında Milli-Karakeçili ve Şemmar aşiretleri Urfa'nın kuzeyine harekât düzenlemesi durumunda direnme kararı alarak kolordudan silah ve cephaneye istediler. Mütarekeden dolayı bunlara yardım yapılamadığı gibi asayişsizliğe meydan verilmemesi de istendi¹¹⁰.

13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey, Mustafa Nadir Bey'in bahsettiği İngiliz yüzbaşısının faaliyetleri hakkında 13 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne şu bilgileri veriyordu:

“Urfa Mutasarrıflığı'nın Siverek Mutasarrıflığı'na yazdığı bir telgrafta Halep'teki İngiliz karargâhından bir yüzbaşı Viranşehir'de Milli Reisi Mahmud Bey'le görüşmek için 11 Mayıs 335'te Urfa'dan Siverek'e geleceği bildirilmiştir. Siverek'e hüsnü kabulü ve Viranşehir'e kadar refakatine bir zabıt ile 40-50 atlı bulundurulması Siverek'te ve Viranşehir'de kimlerle temas edeceği ve oralaradaki efkâr üzerinde ne gibi tesirat yapacağı bilhassa Mahmud Bey'le ne gibi şeyler hakkında konuşacakları Mutasarrıfla görüşerek yanına hükümetçe birisinin memur edilerek gideceği mahallerde lehimize tezahürat yaptırılması ve mümkün olursa Mahmud Bey'le hıfz ve hususide görüşülmesini Siverek'te 1. Süvari Alay Kumandanlığı'na yazdım.

“Viranşehir asayışı ve Milli rüesası nezdinde lehimize tesirat yapılması için Mardin'de 5. Fırka emrindeki Süvari Bölüğü'nün mümkünse Viranşehir'e hareketini dahi emir verdim.

“Mahmud Bey, Gazze tecavüzatından sonra bir çok kereler silah itası teklifinde bulundu. Ben reddettim. En sonunda Mahmud Bey, silah verilmezse ben başka bir çareye müracaat etmek mecburiyetinde

¹⁰⁷ ATASE, İSH, K.449, G.65, B.65-1.

¹⁰⁸ ATASE, İSH, K.206, G.96, B.96-1.

¹⁰⁹ Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 29 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 53-1/19).

¹¹⁰ ATASE, İSH, K.21, G.69, B.69-2.

bulunacağını beyan etmişti. Buna yine gereken cevaplar verildi. Mahmud Bey bunun üzerine Urfa'da İngilizlere müracaat etmiştir. Bunu tahkik ettiriyorum.

“... Şimdi İngilizler Milli Aşireti'ni kazanmak için birçok vaade bulunacakları, aynı zamanda Urfa-Siverek yolunu keşif ve Siverek livası hakkındaki efkârı kendi lehlerine çevirmek siyasetini takip etmeleri kavmen muhtemeldir. Belki de Süleymaniye'de Şeyh Mahmud istiklalîyeti benzerini burada İbrahim Paşazâde Mahmud Bey'e vaatte buluyorlar”¹¹¹.

Cevdet Bey, 30 Mayıs'ta Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün Millî Aşireti Reisi Mahmut Bey'e ve halka yönelik faaliyetleri hakkında şu bilgileri veriyordu: “...Bugünlerde Diyarbakır'da dahi Kürt Kulübü tarafından Millî reisi Mahmut Bey, bir çok atlılarla Diyarbakır'a gelip Kürt Kulübüyle görüşeceği işaa edilmektedir. Osmaniye'de bulunan Topçu alayının mesmuatı ise Millî rüesasına Diyarbakır, Elaziz vilayetleriyle Urfa livası verildiği ve buralarda Kürdistan istiklâlî ilân ve mezkûr mahaller İbrahimpaşa oğulları arasında taksim olunacağı ve bunun için yapılacak teşkilata bir esas kurmak üzere Millî rüesasına Siverek livası dahilinde dolaşip kendi fikirlerine hâdim ağalar nasp ettiği...ve buna muhalefet edenlerin emvali yağma ve itlaf edileceği ve aynı maksat için Millî reisi Mahmut Bey dört yüz atlı ile birlikte Osmaniye ve Karacadağ civarına geldiği ve Diyarbakır Kürt Kulübü, hükümeti kaldırmak istediği benelahlî şayi' olmuştur... Bu işaata Diyarbakır Kürt Kulübünün beynel'avam yaptırılan propagandalardan mütevellittir... Kürt Kulübünün takip etmek istediği hattı hareket ve siyaset Hükümetin idare ve siyaseti aleyhine olduğu ... ve avamın efkarını temsil ve memleket dahilinde heyecanı mucip olacak işaat-ı bedhahanede devam etmesi caiz olamayacağından mütecasirleri hakkında takibatı kanuniye ifası için vilayete evamir-i lazime verdirilmesi menu-u re'yi devletleridir...”¹¹².

Mayıs ayında Milli aşiretine yönelik faaliyetler artarken Siverek de yavaş yavaş hareketleniyordu. Bölgede keşif uçuşlarına başlanınca 13. Kolordu Komutanlığı Urfa'daki İngiliz Komutanlığı'na başvurarak uygulamaya derhal son verilmesini istedi. İngiliz Komutanlığı, uçuşların sözde asayiş bozan aşiretleri düzene getirmek ve Osmanlı Hükümeti'ne bu hususta yardım etmek için yapıldığını iddia etti. Gerçek ise İngilizlere yakınlık duyan aşiretleri ısıdırmak, düşman olanları da korkutmaktan ibaretti¹¹³.

18 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraftan İngilizlerin Milli Aşireti'ne yönelik planlarından vazgeçemedikleri anlaşılıyordu. Urfa Mutasarrıfı ile Mahmud Bey'le görüşme girişimleri 13. Kolordu'dan yapılan uyarılar üzerine sonuçsuz kalmıştır. Mahmud Bey'in

¹¹¹ ATASE, İSH, K.18, G.125, B.125-1,2,3.

¹¹² HTVD, Sayı: 6 (Aralık 1953), Belge No: 130.

¹¹³ ATASE, İSH, K.85, G.22, B.22-6,7.

Urfa'ya gitmesini engelleyen Cevdet Bey, onun devlete sadakatle hizmete devam etmesi için nişanla taltif edilmesini Harbiye Nezareti'ne bildirerek bu hususun ihmal edilmemesini istedi¹¹⁴.

İngilizlerin faaliyetleri elbette Milli Aşireti ile sınırlı değildi. 6 Mayıs 1919'da İngiliz Deyr-i Zor Siyasi Temsilcisi iki zırlı otomobil ile Resulayn'a gelerek Bağdat'tan aldığı emre dayanarak kazanın işgal edileceğini bildirdi. Kolordu Komutanlığı, aşiretlerin ve Çeçenlerin İngiliz siyasi temsilcisinin tahriklerinden etkilenmemesi için bir Heyet-i Nasiha'nın tertip edilmesini Resulayn'daki mülki makamlardan istedi. Ayrıca buradaki 50 mevcutlu taburun takviyesi için Mardin'den bir makineli tüfekte 25 er sevk edildi. Ahmet Cevdet Bey'e göre; İngilizler Resulayn'ı aşiretleri ve tedricen Çeçenleri kendi tarafına çekmek için işgal etmek istiyorlardı. Bunun devamında Şemmar ve Milli Aşiretlerini Gazze aşireti üzerine saldırtacaklardı¹¹⁵. Bunun arkasında Gazze aşiretinin İngilizlere ağnam vergisi vermemek için Osmanlı topraklarına sığınması yatıyordu. Bu plan sayesinde hem aşiretler birbirine düşürülecek, hem de vergi vermeyi reddeden aşiretlere göz dağı verilmiş olacaktı¹¹⁶.

İngilizler, Şemmar aşiretini de elde etmek için çaba gösteriyordu. Musul'dan gönderilen bazı eşraf, aşiret reisine Şerif Hüseyin'e tabi olmalarını teklif etti. Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacakları cevabını veren Şemmar reisi, 28 Mart 1919'da Milli Aşireti reisine başvurarak İngilizlerin muhtemel saldırısına karşı Milli arazisine kabul edilmelerini rica etti. Kolordu Komutanlığı ve Milli Aşireti reisi arasında vuku bulan görüşmenin ardından Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları şartıyla kabul edilmelerine karar verildi¹¹⁷.

3 Temmuz 1919'da Musul'dan üç kişilik bir heyet, Şemmar ve Milli Aşireti reisiyle görüşmek üzere geldi. Heyet, Musul Siyasi Temsilcisinin reisleri Musul'a davet eden mektuplarını verdi. Şemmar aşireti reisi daveti ve getirilen parayı reddetti. 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 18 Temmuzda aşiretlerin açıktan davetine tepki göstererek, aşiretlerin bu şekilde ayaklandırılmaya çalışılması durumunda taraflar arasında çok kan akabileceğine dikkat çektikten sonra mevcut sorunları çözmek için İngilizlerin Osmanlı makamlarına başvurmalarının temin edilmesini önerdi¹¹⁸. Cevdet Bey'e göre bütün bu faaliyetlerin arkasında Diyarbakır vilayetinin Irak'ın bir parçası olarak görülmesi yatıyordu. Mardin'deki mülki idareye son vermek istenmesi ve Binbaşı Noel'in Diyarbakır'daki propagandaları hep bu düşünceden kaynaklanıyordu¹¹⁹.

¹¹⁴ ATASE, İSH, K.48, G.94, B.94-1.

¹¹⁵ ATASE, İSH, K.18, G.119, B.119-1,2.

¹¹⁶ ATASE, İSH, K.8, G.114, B.114-1.

¹¹⁷ ATASE, İSH, K.21, G.69, B.69-2,3.

¹¹⁸ ATASE, İSH, K.48, G.94, B.94-1,2; ATASE, İSH, K.193, G.56, B.56-1,2.

¹¹⁹ 13. Kolordu Komutanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne 12 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf (ATASE, İSH, K.85, G.22, B.22-5).

Bütün bunlar ortada iken İngiliz Yüksek Komiserliği, gerçekleri ters yüz etmekten çekinmiyordu. Viranşehir’de, Siverek’te ve Mardin’de halkı isyana kıskırtan sanki başkalarıymış gibi Osmanlı Hükümeti’ni halkı kendilerine karşı kıskırtmakla itham ettiler. Dahiliye Nazırı Vekili Ethem Bey 17 Temmuz 1919’da Harbiye Nezareti’ne gönderdiği yazıda; “... *İngiltere Fevkalâde Komiserliği namına Baştercüman Mösyö Rayn tarafından Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey’e i’ta ve bir sureti de Nezaret-i âciziye tevdi’ olunan muhtırada Memalik-i müstevliye ile hemhudut olan havalide yâni Mardin, Siverek taraflarında mahiyeti şüpheli görünen bir faaliyet-i siyasiyenin hükümferma olduğu ve ezcümle aşayiri tahrik ve İngilizlere karşı harekete teşvik için pek büyük bir gayret sarfedilmekte bulunduğu ve hükûmat-ı mahalliyenin Ceneral Allenby tarafından teklif ve Fevkalâde Komiserlikçe de tasvip edilmiş olan on iki maddeyi nazarı itibara almadıkları(nı) beyan ..*” ediyordu¹²⁰.

4- Bitlis’e Yönelik Faaliyetler

İngiliz ve Ermenilerin faaliyetlerinden yana ciddi sıkıntılar yaşayan vilayetlerden biri de Bitlis idi. Vilayetin Irak’la sınır teşkil eden Siirt Sancağı’nın Şırnak kazası devamlı surette İngiliz saldırı ve tahriklerine açıktı. Bu yüzden güvenlik ve asayişle ilgili sorunların pek çoğu bu kazadan doğuyordu. İngilizler Şırnak’a komşu olan Zaho’yu eylemleri için üsse dönüştürdükleri gibi buraya yerleştirdikleri Ermenilerden de silahlı güç olarak yararlanıyorlardı¹²¹.

İngilizlerin baharla birlikte Bitlis Vilayeti’ne bir harekât düzenlemek niyetinde oldukları Harbiye Nezareti’nin 22 Nisan 1919’da Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıdan anlaşılıyordu. Yazıda; Şırnak ve Varto’da aşiretlerin hazırlık içinde olduklarını öne süren İngilizlerin bunlara karşı ortak harekât yapılmasını talep ettiği, fakat incelemeler sonucunda böyle bir durum söz konusu olmadığı belirtilerek bir harekât gerektiğinde bunu kendilerinin yapacakları ifade edildi¹²². Ortak harekât teklifi reddedilen İngilizler yinede aralıklarla Zaho üzerinden saldırılarını sürdürdüler. Uçaklar sınır boyunca köyleri bombalayarak çok sayıda masumun hayatını kaybetmesine neden oldu. Bundan dolayı halkın dayanacak gücü kalmadığı gibi taraflar arasında adım adım çatışmaya doğru gidiliyordu¹²³.

Bölgede İngilizlerle sorun yaşayan aşiretlerin başında Geliguyan geliyordu. Bu aşiret yıllardır Bitlis ile Musul vilayetleri arasında yaşamakta olup, hiçbir tarafa tabi değildi. İngilizlerin yukarıda ifade edildiği gibi bu aşirete saldırmasının arkasında Haziran 1919’da Zaho Siyasi Temsilcisi’nin katledilmesi yatıyordu. İngilizler memurlarının katlinden sorumlu tuttıkları bazı kişilerin kendilerine teslimini ve bilahare aşiretten kendilerine itaat

¹²⁰ HTVD, Sayı: 10 (Aralık 1954), Belge No:232.

¹²¹ HTVD, Sayı: 9 (Eylül 1954), Belge No:203.

¹²² ATASE, İSH, K.23, G.78, B.78-3,4.

¹²³ Bitlis Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne 31 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 53-3/4).

etmelerini istediler. Bu teklif kabul edilmeyince Nasturilerle de takviye edilen bir İngiliz kuvveti Gerus (?) köyünü topla tahrip ettiler. O esnada dağlara çekilen aşiret ciddi bir kayıp vermedi¹²⁴.

Bölgede mülki memurların bulunmayışı ve mesafenin uzaklığından dolayı gelişmelerden geç haber alındı. Mülki makamlar yeni bir İngiliz saldırısına meydan verilmemesi için girişimde bulunmak yerine aşiretin uyarılmasıyla yetindi. Buna karşın Şırnak aşireti reisinin Geliguyan aşiretine yardım edeceğini açıklaması üzerine Bitlis Valiliği, Şırnak Kaymakamı vasıtasıyla nasihatte bulunduğu reisten hükümeti zor durumda bırakmayacağına dair söz aldı. Ayrıca bir jandarma müfrezesi de Şırnak'a gönderildi¹²⁵.

Bitlis Vali Vekili Vehip Bey, Şırnak kaymakamlığından aldığı bilgilere dayanarak 4 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; İngilizlere sözde iltihak eden 1.500'ü aşkın Ermeni'nin Muradiye aşiretine saldırarak aşiretin bir kısmını teslim, diğerlerini de Van yönünde göçe zorladıklarını, İngilizlerin de Geliguyan aşiretine saldırımları üzerine aşiretin Şırnaklılar'dan yardım istediğini belirterek, gelişmelerden telaşa kapılan kaza eşrafının ya aşiretin kazaya kabulünü yada birliklerin sınırları öterek vahim olayları önlemesini istediklerini, kendisinin de Siirt Mutasarrıfı ve Şırnak kaymakamını makine başına çağırarak askerlerin derhal Şırnak'a ulaştırılmasını emrettiğini bildirdi¹²⁶. Görüldüğü gibi aşiretlere yönelik İngiliz ve Ermeni saldırıları devletin otoritesini zayıflattığı gibi aşiretlere yapılan nasihat ve tebliğleri de sonuçsuz bırakıyordu¹²⁷.

Şırnak'taki gerginlik Ağustos sonunda azalmaya başladı. Bunda Şırnak ve Gülguyan aşiretlerine gönderilen Müftü Efendi'nin çabaları etkili oldu. Ayrıca Siirt'ten Alay Komutanı Rafet Bey'in komutasında -29 Ağustosta-Şırnak'a sevk edilen 2 taburun kazada konuşlandırılması asayiş açısından önemli yararlar sağladı¹²⁸.

Ekim 1919'da İngilizler yeniden Geliguyan aşiretine saldırdı. İngiliz kuvvetleri 200'ü süvari olmak üzere 1.200'ü Nasturi ve 500'ü Ermeni ve bir miktar Hintli'den ibaretti. Sendiyan (?) mevkiinde bu kuvvetler 150 ölü ve 60 yaralı, aşiret ise 12 ölü vermiştir. Bunun intikamını almak isteyen İngilizler Gerver (?) köyüne saldırarak köyü yaktıkları gibi ahaliden de 60 kişiyi öldürüp 70-80 kişiyi de yaraladılar. Buna karşılık kendileri de (İngiliz-Nasturi) iki katı kadar kayıp verdiler. İngilizler aşiretten siyasi temsilciyi öldürenlerin teslimini isterken buna karşılık Zaho'ya rahatça seyahat edebilecekleri vaadinde bulundular. Musul Siyasi Temsilcisi Şırnaklı

¹²⁴ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 16 Kasım 1919 Tarihli Telgraf (BOA, BEO, 341351).

¹²⁵ ATASE, İSH, K.23, G.78, B.78-2.

¹²⁶ BOA, DH-KMS, 53-3/4.

¹²⁷ Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 29 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 53-3/4).

¹²⁸ Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 30 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 53-3/4).

Abdurrahman Ağa'ya (Şırnak Aşireti Reisi) 28 Eylül 1919'da gönderdiği mektupta; İngilizlerin Taberiye adı verilen bir kuvvet oluşturduğu, bu gücün amacının Hıristiyan köyleri himaye ve muhafaza etmek olduğu ve jandarma sıfatıyla hareket ettiği, bu kuvvetin büyük kısmının İmadiye'de, diğer kısmının ise Şırnak'a yakın Hıristiyan köylerinde bulunduğu, toplam mevcudunun da 2.000 civarında olduğunu öne sürerek göz dağı veriyordu¹²⁹.

İngilizler planları doğrultusunda Siirt Sancağıyla da ilgilendiler. Sancağın ahvalini ve askeri kuvveti anlamak için Musul'da ikamet eden bir Ermeni casus bölgeye gönderilmeye çalışılmış fakat casusun sınırı geçmemesi ve bilgi toplayamaması üzerine 1.000 Manat karşılığı bir Müslüman casusla anlaşıldı. Musul'dan gelen bir kişinin ifadesiyle İngilizlerin hazırlığı öğrenilince Siirt Mutasarrıflığı derhal bir inceleme başlattı. Elde edilen bilgiler ışığında hem Diyarbakır Vilayeti, hem de 13. Kolordu Komutanlığı uyarılarak casusun yakalanmasına çalışıldı¹³⁰.

5- Malatya'daki Faaliyetler

İngilizlerin kışkırtmalarından etkilenen yerlerden biri de Malatya idi. Burada yananlar diğer yerlerden biraz farklıydı. Zira buradaki faaliyetler İngilizler tarafından değil, bizzat Kürt Teali Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınan ve Bedirhaniler ailesine mensup Malatya Mutasarrıfı Halil Bey tarafından yürütülmekteydi.

Halil Bey, görevi gereği halka hizmet ve sorunlara çözüm üretmek yerine siyasi meselelere dalarak Kürt kulübünün kurulmasında etkin rol oynadı. Onun gayretleri ve teşvikleriyle Kürtçülük hareketi epeyce bir mesafe kat etti. Öyle ki yakın zamanda bir olayın çıkması bekleniyordu. Bu olay Sivas Kongresi'ni basma girişimi olarak karşımıza çıkacaktı. Halil Bey, bu faaliyetleri yerel Ermeni liderleriyle istişare ederek gerçekleştiriyordu.

Malatya Mutasarrıfı, Kahta kazasında kendine yakın ağaları nahiye müdürlüklerine tayin ettiği gibi, vergi toplanmasını engelleyerek devleti zarara uğrattıyordu. Diğer yandan da Malatya ve Elaziz'deki depoların kontrolünü ele geçirmeye çalışıyordu. Bunun başarılması durumunda ayrılıkçı aşiretlerin eli güçlenecek ve 13. Kolordu zor durumda kalacaktı. Halil Bey, sancaktaki durumunu kuvvetlendirmek için birkaç defa bazı birliklerin jandarmaya devrini çalıştı. Kolordu Komutanlığı ise, sancakta bir olay çıkması durumunda eldeki birliklerle müdahale edebileceklerini ileri sürerek girişimleri karşılıksız bıraktı¹³¹.

Diyarbakır'daki kulübünün kapatıldığı ve faaliyetlerinin önü alındığı bu günlerde Malatya, ayrılıkçıların yeni merkezi olmaya aday bir konuma yükseliyordu. Bu nedenledir ki 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 7

¹²⁹ Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 30 Ekim 1919 Tarihli Telgraf (BOA, BEO, 341351).

¹³⁰ Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 3 Aralık 1919 Tarihli Yazı (ATASE, İSH, K.109, G.124, B.124-1).

¹³¹ HTVD, Sayı: 10 (Aralık 1954), Belge No: 234.

Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne başvurarak Malatya Mutasarrıfı'nın derhal İstanbul'a aldırılmasını ve Kolorduya gönderilecek subayların yerli olmamasına dikkat edilmesini istedi¹³².

V- OSMANLI MAKAMLARINCA ALINAN ÖNLEMLER

İngilizlerin yerli ahaliye ve aşiretlere yönelik faaliyetlerinin ilk günden itibaren sıkıntı yaratacağı üst düzey komutanlar tarafından bilinmekte ve dile getirilmekteydi. Bunlar içinde İngilizlerin hedef ve oyunlarını zamanında gören Ali İhsan Paşa 2 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; *"Burada hüsnü idare edilmesi lazım gelen bazı aşâir vardır. Bundan başka İngiliz tarafında kalamayarak gelmiş meşâyih ve eşhas vardır. Bunların mesture tertibinden tatyîb ve ikdâr edilmeleri zaruridir. Bilhassa aşâir tatyîb ve ihdâ' cihetine gitmezsek yeni yeni meseleler zuhur edebilir"* uyarısında bulunarak gizli ödeneğin kullanılmasına izin verilmesini istedi¹³³.

13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey de 27 Nisan 1919'da selefinin talebini yineledi. Cevdet Bey yazısında; asayişin ve hükümetin çıkarlarını temin etmek üzere sorunlu bölgelere imkanlar ölçüsünde asker sevk edildiğini ve icap eden yerlere nasihat heyetleri gönderildiğini belirterek, bunlara şahsi ihtiyaçlarını karşılamaları için bir miktar para vermenin zorunlu olduğunu, ayrıca bölge dışında kalan yerlerdeki gelişmelerden haberdar olmak için de belli bir ödenğe ihtiyaç duyulduğunu ifade etti. Cevdet Bey talebine gerekçe olarak İngilizlerin çalışmalarını da örnek göstererek *"İngilizler cephemizde bu maksad için binlerce lira altın sarf etmekte olmalarına rağmen ordudan birkaç guruşu esirgemek devletin menfaatine muvafık olmayacak. Buna muktedir olmayan bir kolordunun herhalde vazifesini icabında hüsnü ifa etmesinin muvafık olamayacağı kanaatindeyim"* diyerek Harbiye Nezareti'nce takdir olunacak bir miktarın gönderilmesini talep etti¹³⁴.

Vilayetlere ödenek gönderilmesi hususunda girişimde bulunan komutanlardan biri de 9. Ordu Kıtaat Müfettişi Mustafa Kemal Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs 1919'da Sadarete yaptığı başvuruda; *"Emn-ü asayişin temini için siyasî ve hususî komitaların ef'al ve teşebbüsünü istitlâ ve casus teşkilatında ve müfrezelere rehberler tedarik ve müsadematta son derece yararlık gösterenlerin taltifine ait olarak mestureden münasip bir miktarda bir meblâğın bu menabiden mahrum olan vilâyat ve Elviye-i müstakilleye itasını"* istedi. Talebin Meclis-i Vükelâ'da uygun bulunması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır, Bitlis, Van, Trabzon, Sivas, Ankara, Elaziz, Kastamonu Vilayetlerini durumdan haberdar ederek, gereken ödeneğin derhal talep edilmesini istedi¹³⁵.

¹³² HTVD, Sayı: 10 (Aralık 1954), Belge No: 233.

¹³³ ATASE, İSH, K.1, G.141, B.141-1.

¹³⁴ ATASE, İSH, K.188, G.17, B.17-1.

¹³⁵ HTVD, Sayı:5 (Eylül 1953), Belge No: 88-89.

Hükümet-aşiret ilişkilerini iyileştirmeye yönelik olarak I. Dünya Savaşı sırasında Siverek taraflarında Milli ve Karakeçili aşiretlerinden hükümetin tekalif-i harbiye ve mübaaya suretiyle aldığı emvalin bedelinin ödenmesine karar verildi¹³⁶.

Yeni dönemde en fazla sorumluluk jandarmaya düşeceği bilindiğinden hükümet özellikle Diyarbakır, Elaziz ve Bitlis vilayetlerinde jandarma teşkilatlarının takviyesine ve kolordunun bu hususta mülki makamlara yardımcı olmasına karar verdi¹³⁷. Jandarmanın yetersizliğinden dolayı sıkıntı çeken Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey, 13 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; jandarmanın artırılmasına yönelik isteğinin dikkate alınmamasından şikayet ederek, İngilizlerin vilayet dahilinde başlattıkları siyasi girişimler ve kışkırtmalara karşılık kendilerinin de kamuoyunu aydınlatmak için çeşitli heyetler tertip ederek özellikle Mardin ve Siverek'te halkla temasta bulunulmasını önerdi¹³⁸.

İngilizlerin her türlü olayı kendi lehlerine kullanacaklarından üzerinde durulan konulardan biri de eşkıya olaylarına fırsat vermemektir. Mardin-Siirt sınırında bu yönde emareler ortaya çıkınca Diyarbakır Vilayeti'nin başvurularını dikkate alan Dahiliye Nezareti, 10 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti'ne başvurarak; bu tür olayların önlenememesi durumunda İngilizlerin Mardin'e girişeceklerine dikkat çekip 2 top ve 4 makineli tüfeğin jandarmaya devredilmesini talep etti¹³⁹. Harbiye Nezareti, kolordunun elinde sınırlı sayıda silah ve teçhizat olduğunu öne sürerek isteğe karşı çıkmasına rağmen kuvvete gerek görüldüğünde Diyarbakır Vilayeti'nin kolorduya başvurusunun yeterli olacağını bildirdi¹⁴⁰.

Aşiretlerin tahriklere kapılarak birbirleriyle çatışmasını ve dolayısıyla asayişin bozulmasını engellemek için hükümetin aldığı kararlardan biri de silahların toplatılmasıydı. Harbiye Nezareti tarafından Sadarete sunulan bir raporda; aşiretlerdeki silahları toplamaya başladıklarını, bu durumda birbirleriyle anlaşmazlık yaşayan aşiretlerin daha soğukkanlı hareket edeceklerine dikkat çekildi¹⁴¹. 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta kolordu bölgesindeki aşiretlerin silahlı olmalarına farklı bir açıdan yaklaşarak bunların iyi idare edilmesi halinde İngilizlere karşı milis gücü gibi kullanılabileceğini şu sözlerle savundu: *"...Kolordu'nun temin-i asayişle muvazzaflı olduğu ve bu vasi' muntıkada elli ilâ altmış bin kadar müsellâh aşair kuvveti mevcuttur. Bunlar kafi derecede cephaneye de maliktirler. Minelkadim müsellâh olan aşair bu esliha ve cephanenin kısmı azamını dört senelik harb zamanında tedarik etmişlerdir. Bu kuvvetler halen pek müteferrik ve dağınık bir halde olması ve bazılarının*

¹³⁶ ATASE, İSH, K.55, G.61, B.61-2.

¹³⁷ ATASE, İSH, K.55, G.61, B.61-3.

¹³⁸ BOA, DH-EUM-AYŞ, 16/5.

¹³⁹ ATASE, İSH, K.23, G.70, B.70-2.

¹⁴⁰ Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Nisan 1919 Tarihli Yazı (ATASE, İSH, K.23, G.70, B.70-1).

¹⁴¹ ATASE, İSH, K.55, G.61, B.61-1.

*da yekdiğerine düşman olması neticesi olarak asayiş mümkün olduğu kadar temin edilebilmektedir. Şayet bu kuvvetler bir baş tarafından tevhid-i âmâl ve efkâr edilerek sevk ve idare edilecek olur ve bu da aleyhimize teveccüh ederse bittabi' mevcud-u hâzıramızla bir şey yapabilmek imkan dahilinde değildir. Buna mukabil hariçten yabancı bir kuvvet veya unsurun bu mintıkayı işgale tasaddisi halinde ise hüsnü sevk ve idare edilmek suretiyle bunlarla esaslı bir mukavemet temini pek mümkündür. Bu emniyetin istihsali için ise bitaraf heyetlerin aşair arasında uzun müddet dolaşması ve onları fikren ihzar ve menfaat-i hakikaları hususunda ikna etmeleri elzemdir. Bu mintika halkının Memalik-i Osmaniye'nin her yerinden fikren dûn olmaları bir hayli zamandan beri ve halende buralara iyi memurîn-i mülkiyenin gelmemiş olmasından ve gelenlerin menafi-i şahsiyyelerinden başka bir şey düşünemeyip memleketin umraniyle ve ahalinin irfanıyla kat'iyen alakadar olmamış olmalarından ileri gelmiş olduğu maruzdur*¹⁴².

Telgraftan da anlaşıldığı üzere, aşiretlerdeki silahlı güçler düşmana karşı kullanılırsa kolordunun işini kolaylaştırırken, aksi durumda hem kolorduyu ve hem de devleti sıkıntıya sokan gelişmeler yaşanabilirdi. Dolayısıyla aşiretlerin mutlak surette İngilizlerden uzak tutulması ve gelişmeler hakkında doğru bilgilendirilmeleri gerekiyordu.

Mülki makamlar 1919 ilkbaharında İngilizlerin temas kurmalarını engellemek için aşiretlerin yaylaya çıkışını yasakladı¹⁴³. Bu arada birbirine düşman olan aşiretlerin barıştırılmasına da önem verildi. Valiliklerin bu husustaki gayretleri İngiliz faaliyetlerinin yoğun yaşandığı 1919 yılı boyunca aralıksız devam etti¹⁴⁴.

Van Valisi Haydar Bey 6 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; İngilizlerin bazı aşiret reislerine yaptıkları vaatlere dikkat çekerek, bu faaliyeti sonuçsuz bırakmak için büyük ve nüfuzlu aşiret reisine nişan ve rütbe verilerek devlete bağlılıklarının sürdürülebileceğini öne sürdü¹⁴⁵.

Seyit Taha'nın, Nasturilerle yaptığı ittifaka aşiretlerin tepki göstermesinden yararlanan mülki ve askeri makamlar bunu kamuoyuna bir ihanet olarak yansıtarak onun aşiretler üzerindeki nüfuzunu kırmaya çalıştı¹⁴⁶. Bunlara ek olarak 15. Kolordu Komutanlığı da sınır boyundaki birlikleri uyararak, sınır tecavüzlerine meydan verilmemesini, aşiretlerle

¹⁴² HTVD, Sayı: 10 (Aralık 1954), Belge No: 231.

¹⁴³ Dahiliye Nezareti Valiliğın kararını isabetli bularak gereğinin yapılmasını 27 Mayıs'ta emretti (BOA, DH-KMS, 53-1/9).

¹⁴⁴ BOA, DH-KMS, 54-2/74.

¹⁴⁵ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 6 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁴⁶ Seyit Taha'nın Nasturilerle ittifak yapması üzerine Erbil'deki aşiret reisleri Seyit Taha ile yaptıkları görüşmede bu davranışının İslamlar arasına nifak sokmak olduğunu belirterek, kendisine cephe aldılar. (Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 6 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf, BOA, DH-KMS, 50-3/25).

ilişkilerin sıkılaştırılmasını ve sorunların büyütülmeden çözülmesini emrediyordu¹⁴⁷.

İngilizlerin sınır ötesindeki faaliyetleri imkanlar ölçüsünde yakından takip edilmeye çalışılıyordu. Erkân-ı Harbiye, İngilizlerin baskısından dolayı Osmanlı topraklarına sığınmak isteyen aşiretlerin kabulüne asayişin bozulabileceği endişesiyle soğuk bakarken, böyle bir engellemenin Anadolu'daki aşiretler üzerinde olumsuz etki yapacağını göz önünde bulundurarak hükümetten İngilizlerin Osmanlı arazisinde harekât düzenlemesine kesinlikle engel olunmasını istedi. Yazıda bu tür harekâtın yapılması durumunda Anadolu'da aşiretlerin de kendilerine karşı cephe alabileceği uyarısında da bulunmayı ihmal etmedi¹⁴⁸. Bunu destekleyen bir yazıda Harbiye Nezareti tarafından kaleme alındı. 15 Ocak 1920'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; İngilizlerin kendi bölgelerinde aşiretlere yönelik harekât düzenlediği, bunun Türk bölgesine sirayet etmesi durumunda kolordu mevcudunun ne aşiretleri kontrol altına almaya ne de İngiliz harekâtını durduracak kuvvette olduğu belirtilerek mülki ve askeri makamların ortaklaşa siyasi ve idari önlemler almasının yerinde olacağı belirtildi¹⁴⁹.

Dahiliye Nezareti, Van Vilayeti başta olmak üzere sınır vilayetlerine gönderdiği yazılarda İngilizlerin tahriklerinin yanı sıra aşiretleri İngilizlere karşı kışkırtanların da takip edilmesini ve faaliyetlerine izin verilmemesini emretti¹⁵⁰.

Üzerinde durulan hususlardan biri de birliklerinden firar eden ve Simko'nun hassa askerlerini meydana getiren 400 erin affedilmesiydi. Van Valisi Haydar Bey, Tümen komutanı ile yaptığı görüşmede bunlar için yasal takibat yapılmaması sözünü alarak erleri jandarmaya kayıt ettirmeyi başardı. Böylelikle bir yandan jandarma kuvvetlendirilirken, diğer yandan da Simko zayıflatmış oldu. Bu çalışmanın bir diğer faydası da Şemdinan kazası takviye edilerek Seyit Taha'nın propagandasından dolayı tereddüde düşmüş olan aşiretlerin devlete bağlılıkları yeniden kuvvetlendirildi¹⁵¹.

1919 yılı içerisinde Makû'deki gelişmeler Van'ı yakından ilgilendiriyordu. Zira bu bölge Ermeni muhacirlerin Van'a geçişlerinde kullanabilecekleri önemli bir güzergah durumundaydı. Makû Serdarı İngilizlerin baskısına rağmen Haziran başlarına kadar muhacirlerinin geçişine izin vermedi. Fakat Simko'nun sözünde durmayıp İngilizlerin tarafına geçerek Rumiye'ye saldırması ve Makû Serdarının kardeşini rehlin alması bölgedeki dengeleri alt üst etti. Serdarın Simko'ya karşı Ermenilerle

¹⁴⁷ BOA, DH-KMS, 25/28.

¹⁴⁸ ATASE, İSH, K.115, G.105, B.105-1.

¹⁴⁹ Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Ocak 1920 Tarihli Yazı (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁵⁰ BOA, DH-KMS, 50-2/52.

¹⁵¹ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

ittifakı Van'ı Ermeni çetelerinin hedefi haline getireceğinin bilincinde olan Haydar Bey, Simko'yu uyarmak ve giriştiği işin Osmanlı Devleti'nin aleyhine kötü sonuçlar doğuracağına ikna edilmesi için aşiretler arasında itibar gören Mutillah Bey başkanlığındaki bir heyeti Rumiye'ye gönderdi. Heyet, Simko tarafından büyük saygıyla karşılandı. Simko durumu düzeltme sözü verdi. Haydar Bey, görüşmeyi takiben, 27 Temmuz'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Simko'nun İngilizlerin etkisi altında kaldığını ifade ederek, hükümetçe bir yardım yapılması halinde İngilizlerle ilişkisini hemen kesebileceğini bildirdi¹⁵².

Van Valisi Haydar Bey Erciş, Beyazıt ve Saray'da aşiret reisleriyle sık sık bir araya geldi. Saray'daki toplantıya ilişkin 15 Haziran'da Nezarete gönderdiği raporunda; İngiliz propagandasının etkisiyle reislerde bir hükümet oluşturulması fikrinin yerleşmeye başladığını, fakat devletin Ermeni saldırısına karşı varlığını koruyamayacağına dair bir kanaate sahip olduklarını belirterek, böyle bir maceraya girişmektense Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürmeye devam edecekleri yönünde bir izlenim edindiğini ifade etmekteydi¹⁵³.

İngilizlerin Şemdinan'ın boşaltılmasını istemelerine karşılık harekete geçmemeleri notanın blöf olduğu yönündeki fikirleri kuvvetlendiriyordu. Van Valisi Haydar Bey benzer olayların bir daha tekrarlanmaması için mutasarrıf ve kaymakamlara İngiliz memurlarının yanlarında Arap, Ermeni, Nasturi görevlileri getirmeleri halinde derhal jandarma vasıtasıyla vilayet dışına çıkarılmalarını emretti¹⁵⁴.

İngilizlerin Seyit Taha ile Nasturileri anlaşırması onun aşiretler üzerindeki itibarını ortadan kaldırdı. Şemdinan Mutasarrıf Vekili Van Vilayeti'ne gönderdiği raporunda bu hususa dikkat çekerek, İngilizlerin bu andan itibaren aşiretleri ancak parayla elde edebileceklerini iddia ediyordu. Şemdinan Jandarma Komutanı ise, yeterli kuvvetin olmaması yüzünden aşiretlerin gizliden gizliye Seyit Taha'ya destek verdiklerini ve Seyit Taha'nın da Simko ile ittifak arayışları içerisinde olduğunu ileri sürdü. Haydar Bey göre ise yeterli askerin konuşlandırılması halinde Seyit Taha'nın etkisiz kalacağından Kolordu Komutanlığı'ndan Şemdinan'a bir bölüğün gönderilmesini istedi¹⁵⁵.

Van'daki gelişmeleri yakından takip eden Dahiliye Nezareti, İngilizleri bölgeden uzak tutmak amacıyla Harbiye Nezareti'ne 4 Aralıkta bir teklifte bulundu. Buna göre; İngilizlerin bütün dikkatini ve kuvvetlerini Musul üzerinde yoğunlaştırması için buradaki aşiretlere askeri yardımda

¹⁵² Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁵³ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Haziran 1919 Tarihli Telgraflar (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁵⁴ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 22 Haziran 1919 Tarihli Telgraflar (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁵⁵ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 5 ve 9 Ağustos 1919 Tarihli Telgraflar (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

bulunulması öneriliyordu. Aslında bu teklif yeni yapılmıyordu. Bu husus Haydar Bey'in 22 Haziran'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında dile getirilmişti. Vali izin verilmesi durumunda aşiretlerin İngilizlere karşı örgütlenmesinde aktif olarak görev alabileceğini vurgulamıştı. Harbiye Nezareti, İngilizlerin elindeki bir bölgeye resmen yardım edilmesinin İngiltere'ye savaş ilan edilmesi anlamına geleceğini ileri sürerek teklifi reddetti. Buna karşın Musul'un tahliyesinin her an gündeme geleceğine dikkat çekerek ahalinin yalnız bırakılmaması için mülki ve askeri makamların hazırlıklı olmasını istedi. Görülüyor ki Musul'la bağlantının manevi yollarla devam ettirilmesi tavsiye ediliyordu¹⁵⁶.

Haydar Bey'in önerisi doğrultusunda aşiret reislerini kazanmak yönündeki çabalarda Ağustos ayında ciddi ilerleme sağlandı. Haydar Bey, 6 Ağustos'ta Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Seyit Taha ile kardeşi Seyit Müslim'in arasını açmak amacıyla rahatsız olan Şemdinan Kaymakamı'nın yerine Seyit Müslim'i kaymakam vekilliğine getirmek istediğini ve bu konuda Müslim'e söz verdiğini belirtti. Nezaret 8 Ağustosta gönderdiği cevabi yazıda, Müslim'in tayininin sadakati halinde büyük yarar sağlayacağını, aksi takdirde çeşitli sakıncalar doğuracağını belirterek teklife mesafeli yaklaştı¹⁵⁷. Valinin Seyit Müslim ve diğerlerinin taltifi hususunda ısrar etmesi üzerine, Seyit Müslim Mirliva rütbesiyle, Oğuzhan, Behram Seyid Emin Ağa, Seyda ve Tahir ile Sultan Ağa adlı reislerin beşinci rütbe mecidiye nişanıyla taltif edilmelerine hükümetçe karar verildi. Ayrıca aşiretlere sarf edilmek üzere gizli ödenekten 5.000 lira da vilayete gönderildi¹⁵⁸.

Bitlis vilayetinde de aynı uygulama hayata geçirildi. Bitlis Vali Vekili Vehip Bey, Şırnak ve Mutki aşiretlerinin vilayetin en büyük aşiretleri olduğunu ve her iki aşiretin de İngilizlerin tahriklerine rağmen devlete sadakatle hizmet ettiklerine dikkat çekerek, hem bu aşiretlerin, hem de diğer bazı aşiret reislerinin sadakatlerinin artırılması için; Şırnak Aşireti reisi Abdurrahman Ağa'ya 4., Şırnak ahfadından Süleyman ve Garzan'da Cumani (?) Aşireti reisi İsmail Ağa'ya 5., önemi hükümetçe de malum olan Mutki Aşireti'nin reisi Hacı Musa Bey'e 4. ve Mutki ahfadından Şakir ve Sason'da Bedri Aşireti reisi Hasan ve İzzet Beylere 5., bu zamana kadar yaptığı hizmetlerden dolayı Siirt Müftüsü Halil ve Seyid Abdülkerim ve Siirt dahilinde Şeyh Abdülbaki Efendilere 4., Muş Belediye reisi Hacı İbrahim ve Siirt Belediye reisi Sami Efendiler ile Genç eşrafından Muhyiddin Tahir Beyzâde Mustafa Bey'e 5. Mecidiye nişanı verilmesini talep etti. Ayrıca

¹⁵⁶ Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 14 Aralık 1919 Tarihli Yazı (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁵⁷ Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne 8 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁵⁸ Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne 26 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/29).

Muş dahilindeki aşiretlerden geçim sıkıntısı çekenlere yardım için vilayete 500 kuruş gönderilmesini istedi¹⁵⁹.

23 Kasım'da Simko adıyla tanınan İsmail Ağa'ya da 3. rütbe mecidiye nişanı verildi¹⁶⁰. Bu uygulamanın etkileri çabuk görüldü. Hükümetten rütbe ve maaş alan aşiret reisleri İngilizlere karşı cephe almakta gecikmediler, verdikleri bilgilerle İngilizlerin kimlerle, hangi amaçla ve ne tür görüşmeler yaptıkları öğrenildi. Bu gelişmelerin ardından Seyit Taha'nın 6 Aralıkta yaptığı başvuruyu dikkate alan Dahiliye Nezareti, Sadaret'ten Taha'nın 4. rütbe Osmanî nişanının yanı sıra 100.000 liralık servetinin iadesi ve ayda 600 kuruş maaşa bağlanmasını talep etti. Uzun görüşmelerden sonra Sadaret, 17 Şubat 1920'de Seyit Taha'nın taltifine karar verdi¹⁶¹.

İngilizlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da asayişsizliğin olduğu şeklinde yayın ve propagandalarına karşılık 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey 19 ve 29 Temmuz 1919 tarihlerinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği iki telgrafla iddiaları yalanladı. İlk telgrafında kolordu bölgesinde herhangi bir devlete ve kesime karşı seferberlik ilanı ve bununla ilgili bir teşebbüsün olmadığını, ayrıca aşiretleri İngilizlere karşı silahlandırmak ve bunları bir teşkilat çatısı altında bir araya getirmek gibi bir gayretlerinin söz konusu olmadığını beyan etti¹⁶². İkinci telgrafında ise kolordunun sorumluluk bölgesi olan Diyarbakır, Elaziz, Bitlis vilayetlerinde asayiş bozucu hiçbir olayın meydana gelmediğini, asayişin her geçen gün daha da iyiye gittiğini ve Nezaretin bu yöndeki haber ve propagandaları derhal yalanlamasını isteyerek aksi takdirde İngilizlerin doğu vilayetlerini işgal hakkının doğacağını öne sürdü¹⁶³.

Askeri birliklerin zaman zaman yer değişiklikleri İngilizlerin şikayetlerine neden oluyordu. Kolorduların alay ve daha büyük miktarda bir askeri birliği başka bir bölgeye intikali Harbiye Nezareti'nden izin alınmasını gerektiriyordu. İzin alınması zaman alındığından herhangi bir olay karşısında kolordular zor durumda bırakıyordu. Birliklerin intikali asayiş temine matuf olduğundan İngilizlerin planlarını uygulamalarını zora sokmaktaydı. Bu nedenle intikaller sık sık şikayete konu olmaktaydı. 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, hem İngilizlerin şikayetlerinin önünü almak, hem de birliklerin etkili şekilde kullanımını için 19 Ekim 1919'da Harbiye Nezareti'ne başvurdu. Cevdet Bey telgrafında; Diyarbakır, Elaziz ve Bitlis vilayetlerinden ibaret olan bölgede genellikle asayiş meselesinden dolayı

¹⁵⁹ Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 16 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/29).

¹⁶⁰ BOA, DH-KMS, 50-3/29; Simko'nun yeniden Osmanlı Devleti'ne hizmet etmeye başlaması İngilizlerin ona düşman olmasına neden oldu. İngilizler Simko'yu ortadan kaldırmak için Tebriz'de külliyatlı bir Ermeni birliği hazırlattıkları gibi, uçaklarda Rumiye bölgesinde sık sık uçmaya başladılar (15. Kolordu Komutanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne 4 Aralık 1919 Tarihli Telgraf, BOA, DH-KMS, 50-3/25).

¹⁶¹ Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne 17 Şubat 1920 Tarihli Telgraf (BOA, DH-KMS, 50-3/29).

¹⁶² ATASE, İSH, K.18, G.142, B.142-1.

¹⁶³ ATASE, İSH, K.18, G.142, B.142-2.

sınırlı bölge dahilinde birliklerin geçici olarak konuş merkezlerini değiştirdiğini, bunun için Nezaretten izin alınırken gecikmelerin yaşandığına dikkat çekerek alay ve daha büyük birliklerde değişiklik icrasının izne bağlanmasını teklif etti¹⁶⁴. Buna göre alay ve daha küçük birliklerin hareketinde kolordu komutanlığın serbest bırakılması isteniyordu. Bölgenin hassas durumu göz önüne alındığında önerinin olumlu sonuçlar doğuracağı kesindi.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 1918'de yenilmesi üzerine İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin kendine sağladığı avantajları değerlendirerek Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politikalarını hayata geçirmeye çalışmıştır. İngiliz Hükümeti'nin amacı Osmanlı topraklarını Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu/Türkiye ve Irak adıyla beş büyük bölgeye bölerek Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik varlığını kontrol altına almaktır.

İngiliz Dışişleri ve Savunma Bakanlığı, Irak'ta kalabilmek için burada bir Arap devletinin kurulmasına ve bu devletin de yaşayabilmesi için kuzeyde bir tampon bölge/devletin oluşturulması gerektiğine karar vermiştir. Kürdistan adını vermek istedikleri bu devletin Ermenistan ile komşu olabileceğini ve böylece Türk Devleti'nin Kafkasya ve Ortadoğuyla ilişkisinin koparılabilirliğini varsaymışlardır. Bu doğrultuda hedefi Kürdistan devleti kurmak olan Güneydoğu Anadolu politikası şu üç temel varsayıma dayandırıldı:

- 1- Aşiretlerin İngiliz koruması altında bir Kürt devletinin kurulması düşüncesini benimseyecekleri,
- 2- Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devletinin kurulacağı,
- 3- Osmanlı devletinin bölgeden uzak tutulacağı.

İstanbul'daki İngiliz üst düzey yetkililer, Kürt Teali Cemiyeti ile yakınlaşarak projenin siyasi altyapısını hazırlayıp kuvvetlendirirken, istihbarat elemanları da cemiyetin çalışmaları hakkında bilgi toplamaktan, propagandaları yönlendirmeye kadar uzanan bir yelpazede gerçekleştirilen eylemlerin içinde yer aldılar. Bu yakınlaşma cemiyeti zamanla İngiliz politikalarının bölgesel sözcüsü ve destekçisi haline getirmiştir.

Projenin siyasi ayaklarından biri de Kürt ve Ermeni isteklerini birbiriyle uyumlu hale getirmektir. Tarafların Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerindeki rekabeti İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın iki kesimi anlaştırmak için yoğun çaba harcamasına neden oldu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bu yöndeki gayretleri Kasım 1919'da anlaşmayla sonuçlandı. Fakat gerek anlaşma, gerekse anlaşmayı kapsayacak olan Sevr asla uygulama şansı bulamayacaktı.

¹⁶⁴ ATASE, İŞH, K.200, G.51, B.51-1.

İngiliz askeri makamları bölgesel faaliyetlerde Mütareke'nin kendilerine sağladığı üstünlüğe güvendikleri gibi uluslararası hukuku da hiçe saymışlardır. Başka bir ifadeyle resmi ve gayri resmi faaliyetlerde muhatap kabul etmez bir çizgi izlemişlerdir.

İngilizler, Irak'a hakim olmak ve Güneydoğu Anadolu'ya nüfuz edebilmek için Osmanlı askeri teşkilatlarını daima bir tehdit unsuru olarak görmüştür. İngiliz işgalini ve nüfuzunu Anadolu'nun içlerine doğru yayabilmek için 6. Ordu/15. Kolordunun zayıflatılmasına ve mümkün olursa ortadan kaldırılmasına gayret etmişlerdir.

Harbiye Nezareti, mütareke döneminde İngilizlerin faaliyetlerini yakından takip ederek kendi üzerine düşen önlemleri aldığı gibi, faaliyetlerin siyasi yönüyle ilgili olarak da Sadareti devamlı olarak bilgilendirmiştir. Benzer şekilde mülki makamlarda üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirerek Osmanlı hakimiyetinin kaldırılmasına yönelik planları bozmuşlardır.

İngiliz ajan ve temsilcileri bütün gayretlerine rağmen gerek yerli ahali gerekse aşiretlerin Türk birliğini koruma hususundaki azim ve kararlılığını kıramamışlardır. Çünkü bölge ahalisinin gözünde Ermeni ile İngiliz eş anlamlıydı. İngilizlerin vaatlerine karşılık bölgeye Ermeni, Keldani ve Asurîleri yerleştirmesi, Ermeni ve Nasturi çeteleriyle aşiretlere yönelik eylemlerde bulunması ve en önemlisi uluslar arası alanda Ermeni iddialarına sahip çıkması kendilerine duyulan güvensizliği düşmanlığa dönüştürmüştür.

Aydınların, resmi makamların ve Müdafaa Hukuk Cemiyetlerinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gerçekleşen işgallere dikkat çekmesi ve birliğin korunmasına yönelik çabaları ahaliyi aynı safta toplamayı başarmıştır. Böylelikle İngiltere'ye sempati duyan liderlerin de nüfuzu azaltılmış ve hatta bazı yörelerde ortadan kaldırılmıştır.

İngiliz istihbaratının önde gelen isimlerinden Noel'e göre bölge halkı Osmanlı propagandasının etkisiyle silahlanmakta ve muhtemel bir işgale karşı hazırlanmaktaydı. Ayrıca aşiretlerin Ermenilerle uzlaştırılmasının mümkün değildi. Bunlar da gösteriyordu ki, Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı devletine ve ahaliye rağmen farklı oluşumların gerçekleşme şansı bulunmuyordu.

İngiliz hükümeti ve bölgesel yetkilileri Kürdistan planının tutmayacağı anlaşılınca Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetleri askıya aldılar. 1919 Sonbaharında İngiliz-Fransız Anlaşması (Suriye İtilafnamesi) ile Musul'un Mezopotamya'ya –daha doğru bir ifadeyle yeni Irak devleti'ne- dahil edilmesi sağlanınca Hindistan Müstemleke Nezareti, fiili durumu göz önünde bulundurarak dikkatini Irak'ta siyasi ve askeri kontrolün sağlanması üzerinde yoğunlaştırdı.

Bu süreçte Ermeni liderleri ve Kürt Teali Cemiyeti'nin önde gelen isimleri İngiltere'nin kendi çıkarlarını korumak için mevcut söylemlerini ve

dengeleri değiştirebileceğini hesap edememiş, onların vaatlerini yeterli görmüşlerdir. Fakat sonunda İngiltere'nin imkanlarını sadece kendi çıkarlarına sarf ettiğini ve aykırı önerileri asla dikkate almadığını anlamışlardır. Paris ve Sevr Konferansı'na katılmak için yaptıkları başvuruların dikkate alınmaması bu yaklaşımın, politikanın doğal bir sonucudur. Bu nokta dikkate alındığında İngiliz hükümetinin Kemalist yönetimi dize getirmek için Kürtleri ve Ermenileri kullanmak istediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arřivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kataloęu.
- Başbakanlık Osmanlı Arřivi Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kataloęu.
- Başbakanlık Osmanlı Arřivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Kataloęu
Başbakanlık Osmanlı Arřivi Bab-ı Ali Evrak Odası Kataloęu
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arřivi,
İstiklâl Harbi Kataloęu
- HADİSAT Gazetesi.
- ALBAYRAK Gazetesi
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)
- Documents On British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume IV, London 1952.
- Bilal ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk, I, Ankara 1975.
- David FROMKİN, Barışa Son Veren Barış (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul 1994.
- M. Kemal ÖKE, Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926), İstanbul 1987.
- İhsan Şerif KAYMAZ, Musul Sorunu, İstanbul 2003.
- Ersal YAVİ, Kürdistan Ütopyası, I, İstanbul 2006.
- Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi IX, Ankara 1996.
- Paul C. HELMREICH, Sevr Entrikaları (Çev: Şerif Erol), İstanbul 1996.
- M. Kemal ÖKE, "İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)", İstanbul 1992.
- Selçuk URAL, Vilâyet-ı Őarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 2002.
- Ali İhsan SABİS, Birinci Dünya Harbi, IV, İstanbul 1991.

- Salahi SONYEL, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara 1995.
- Kemal ATATÜRK, Nutuk, I, İstanbul 1983.
- Kemal ATATÜRK, Nutuk, III, İstanbul 1983.
- Abdulhalûk ÇAY, Her Yönüyle Kürt Dosyası, İstanbul 1994.
- Salahi SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Dış Politika, I, Ankara 1995.
- Yahya AKYÜZ, Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu, Ankara 1988.
- Richard. G. HOVANNİSİAN, The Republic of Armenia, Londra 1982.
- Selçuk GÜNAY, Resmi Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibariyle Mülki Taksimat (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1980.
- Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, I, İstanbul 1993.